

Tartu Ülikool

Filosoofia ja semiootika instituut

Semiootika osakond

Maarja Kroon

Spengleri algsümbolist Vene kultuuri kontekstis

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Silvi Salupere

Tartu 2023

Olen bakalaureusetöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõttelistele seisukohtadele ning muudest allikatest pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Maarja Kroon

..... (allkiri)

..... (kuupäev)

Luban töö kaitsmisele. Juhendaja: Silvi Salupere

..... (allkiri)

..... (kuupäev)

Sisukord

Sissejuhatus	3
I Oswald Spengleri kultuuriteooriast	5
1.1. Algsümbolist	12
1.2. Spengler Vene kultuurist	17
II Vene mõtlejad Spenglerist ja Venemaast	26
2.1. Oswald Spenglerist	27
2.2. Vene kultuurist	31
Summary	43
LISA	45

Sissejuhatus

Käesoleva töö eesmärk on uurida saksa päritolu kultuuriteoreetiku Oswald Spengleri kultuuriteooriat tema teose “Õhtumaa allakäigu” põhjal ja lähemalt üht väidet, mis autor Vene kultuuri ja rahva kohta teeb. Töö sai inspiratsiooni kõigepealt tsüklilise ajakäsitluse olemusest. Tsükliline ajakäsitlus on üheks viisiks leida mingisugune loogika aja kulgemisele ja selle kaudu ka ümberringi toimuvale. Käesoleva töö autor on varasemalt ka kirjutanud seminaritöö, kus on uuritud Oswald Spengleri kultuuriteooriat võrdluses vene kultuuriteoreetiku Lev Gumiljovi kultuuriteooriaga. Töö käigus huvi tsüklilise ajakäsitluse vastu ei tuhmunud, vaid hoopis ilmnis palju erinevaid edasisi uurimise võimalusi.

Oswald Spengler, eluaastatega 1880 kuni 1936, kirjutas “Õhtumaa allakäigu” kahes osas. Esimene köide ilmus aastal 1918 ja teine 1922. Mõlemad raamatud kogusid kiirelt tuntust ja tekitasid palju erinevaid reaktsioone. Tema teooria originaalsus seisneb suurskultuuride morfoloogilise suguluse teesil, mis järgnevatel lehekülgedel on ka põhjalikumalt lahti seletatud. Spengleril olid Lääne kultuuriruumi osas pessimistlikud ennustused ja tema ideid ei võetud ega võeta siiani kõigi poolt avasüli vastu. Sellele vaatamata on tema teosed kultuuriteooria maastikul olulised ja erinevaid mõtlejaid mõjutanud. Kui palju tema ennustused aga paika peavad, pole antud töö teema. Vaatluse alla on võetud hoopis väited, mis puudutavad Venemaad. Nimelt nägi Oswald Spengler Vene kultuuri alles tähtsana ja välja-arenemata, ennustades Lääne kultuuriruumi mandumise tagajärjel Vene kultuuri tõusu.

Antud töös on proovitud kaasata erinevaid vaatepunkte ja sellele vastavalt on koostatud ka valim, kuhu kuuluvad juba eelpool mainitud Lev Gumiljov, Juri Lotman, Boriss Uspenski, Pitirim Sorokin, Nikolai Berdjajev ning ka Nikolai Danilevski, Leo Tolstoi ja inglise päritolu Richard D. Lewis. Danilevski, Tolstoi ja Lewis küll ei kirjutanud Spenglerist ja tema kultuuriteooriast, kuid nende vaated lisavad käesoleva töö autori hinnangul kvalitatiivset väärtust ja selle kohta on rohkem selgitusi ka edasistel lehekülgedel. Spengleri väiteid Vene kultuuri kohta on lahatud kõigepealt tutvudes tema teooriaga põhjalikumalt, vaadates, mida ta teiste kultuuride kohta on öelnud ja miks;

üritades leida tema väidetes loogikat ning seejärel on sisse toodud teine osapool ehk venelaste endi arvamus.

Käesolev töö ei pretendeeri Vene kultuuri täielikule kaardistamisele, seda peegeldab ka valimi väiksus. Fookus on suunatud pigem Spengleri väidetele, eelkõige tema kultuuri algsümboli konstrueerimise viisile. Töö eesmärk on tuua välja Spengleri nägemus Vene kultuurist ja võrrelda seda venelaste endi nägemusega. Töö meetod on analüütiline ja võrdlev. Kõik käesoleva töö autori isiklikud arvamused on ära märgitud kirjutades juurde, et need on käesoleva töö autori isiklikud arvamused.

Tööle võiks väärtust juurde anda Spengleri väiteid ja võrdlusi kokku koondav tabel, kus on esindatud kõik Spengleri enda poolt analüüsitud suurskultuurid. Erinevaid ülevaatlikke tabeleid võib leida “Õhtumaa allakäigust” endast kui ka Spengleri kriitikute töödest, kuid käesoleva töö autorile teadaolevalt ei käsitle ükski neist kõiki kultuure korraga.

Kasutatud kirjanduse nimistu on lühike, kuna autorile teadaolevalt sama probleemipüstitusega tööd puuduvad. On olemas palju artikleid nii Vene kultuurist kui ka Spenglerist, kuid mitte kombineeritult. Otsingud piirdusid peamiselt inglise ja eesti keelega. Leidus üks autor nimega Kerry Bolton, kes on kirjutanud Spengleri vaadetest Venemaa osas. Tema mõtetest on allpool lähemalt

Antud töö on semiootiline väärtus seisneb justnimelt kultuurile lähenemise viisis. Käsitletud kultuuriteooriad uurivad kultuuri toimimise alusmehhanisme. Teisisõnu üritavad need selgitada kultuuri metatasandit, ehk mis on üldse kultuur ja kuidas see toimib. Mis paneb kultuuri liikuma ja mis suunab kultuuri käigu? Kultuur kui korrastatud mehhanism ei ole pelgalt arbitraarne sündmuste jada. Erinevate kultuuride erisus on intuiivselt mõistetav, kuid, mis muudab neid omapäraseks? Ka nendele küsimustele saab käesolevas töös ühe võimaliku vastuse.

I Oswald Spengleri kultuuriteooriast

Oswald Spengler eristab kaheksa erinevat suurskultuuri: õhtumaa ehk niinimetatud faustiline suurskultuur, apollooniline ehk Kreeka-Rooma ning siis veel Araabia, India, Hiina, Babüloonia, Egiptuse ja Mehhiko suurskultuurid (Spengler 2012a: 40). Kultuur on edaspidises töös kasutuses selle laiemas ja üldisemas mõttes, nii, nagu Spengler seda mõistet kasutas. Rahvuse kultuurist rääkides on suure ja väikese algustähe valimine tehtud vastavalt eesti keele õigekirja nõuetele. Suurskultuur saab olema kasutusel, siis kui on mõeldud üht neist kaheksast eelpoolmainituist. Spengler ise seda eristust ei tee, mistõttu võib ta tsitaatides kohata nende mõistete segamini kasutamist.

Suurskultuurid on Spengleri kohaselt kui orgaanilised üksused, mis sünnivad siia ilma oma eesmärgi täitma. Suurskultuure uurides leiab ta nende morfoloogilise suguluse (samas, 24). See kujutab endast analoogset arengukäiku erinevate suurskultuuride elukäigus. Igal suurskultuuril on oma hing, mida ta nimetab algsümboliks (Ursymbol). Inimesed on kultuurikandjad ja nende elu on suurskultuuri hinge metafüüsilisest olemusest tingitult alati vaikimisi suunatud.

Suurskultuuri arengukäigu kirjeldamiseks kasutab ta erinevaid metafoore, näiteks suurskultuuri sünni kui kevad, teismelise kui suvi, keskealine küpsus kui sügis ja vanaduspõlv kui talv. Igal etapil on oma tunnused ja iseloomulikud jooned, mis suurskultuurist suurskultuuri korduvad. Algsümboli küpsedes ja lõppfaasini jõudes algab sama protsess uuesti peale teise suurskultuuri sünniga, millel on juba täiesti uus missioon kanda. Spengleri järgi on ka olnud suurskultuure, mis hakkavad kasvama, kuid siis areng väliste tegurite tagajärjel peatub ja suurskultuur jääb sündimata. Ühe suurskultuuri eluiga on umbes 1000 aastat. Üleminek ühest suurskultuuri etapist teise on alati pidev protsess, mida ei saa täpselt dateerida, vaid ainult umbkaudselt määrata.

Suurskultuur saab kevadise alguse väikese inimgrupi ühendusega, millele on aluseks ühine religioon või eesmärk. Religioon on ühendava jõuga, kuna see juba olemuslikult heidab kõrvale

kõik potentsiaalsed praktilised ja egoistlikud mured, olles neist tähtsam. Teadaolevalt pärineb sõna *religioon* ise etümoloogiliselt ladinakeelsest sõnast *siduma*.

Järgnevat suve küpsevat teadvust iseloomustab tohutu loomerohkus. Potentsiaal aina avab end ja kultuuriliselt toimuvad kõige tähtsamad ja originaalsemad leiutised. Siinkohal on silmas peetud eelkõige kaunite kunstide vorme ja originaalseid mõtlejaid, et mitte ajada segamini tehnoloogiliste leiutistega, mis kuuluvad tsivilisatsiooniperioodi. Rahvas on ärgas ja virge ning väärtused ja traditsioonid on ühiselt mõistetud.

Vaikselt hakkab koitma viljalõikuse aeg ehk areng on jõudnud tsivilisatsiooni, mida iseloomustab suurlinlik intelligents, puht-vaimse kujustamisjõu kõrgpunkt, mis välimiselt tundub kõige arenenum ja võimsam, kuid tegelikult on alanud närtsiv allakäik. Hingestatud elav keha on mumifitseerunud (Spengler 2012a: 487). Kõik uus on juba loodud ning areng on seetõttu ka tegelikult peatunud. Jääb mulje, nagu toimuks pidev innovatsioon, kuid tegelikult on see vaid vanade leiutiste õrn modifitseerimine, olemasolevate kontseptsioonide täiendamine. Ühiskonnas on mugav ja turvaline, muresid ega probleeme ei ole. Seda faasi näeb Spengler kui vaimu uimasuse järjepidevat süvenemist. Mugavus on allutanud enda alla ambitsioonid ja terava elutunnetuse ning nautleb nüüd pimesilmi vaikset viimasesse etappi liikumist. Suurkultuuri hinge sisemine ammendumine tingib välisele rõhumise ja selle väärtustamise võimendumise.

Niikaua kui täiusele jõudnud kultuuri inimene lihtsalt enese elu elab, loomulikult ja endastmõistetavalt, on tema käitumisviis juhuslik, sundimatu. See on tema vaistlik kõlblus, mis võib end maskeerida tuhande vaieldava vormeliga, kuid mille üle ei arutleta, kuna see on *tal olemas*. Kui elu ära väsib, kui suurlinnade kunstlikul pinnal, mis nüüd on omaette vaimsed maailmad, vajatakse teooriat, et elu otstarbekalt korraldada, kui elu on saanud vaatlusobjektiks, muutub moraal *probleemiks*. Kultuuri moraal on see, mis sul on, tsivilisatsiooni moraal on see, mida sa otsid. (Spengler 2012a: 490)

Suurkultuuri eemalt vaadates võib tunduda kõige arenenum etapp ühe kultuuri talvine lõpusirge. On olemas suured kuulsad maailmalinnad ja igasugused leiutised, mis igapäevaelu mugavamaks muudavad, kuid hingeline kujustamisjõud on nüüdseks kustunud.

Kultuurinimese on hingeliselt vorminud maa, küla - nüüd aga haarab ta tema enese looming, linn, ta oma valdusesse, loob ta ümber, muudab end täidesaatvaks organiks ja lõpuks oma ohvriks. (Spengler 2012b: 133)

Ühiskondlikult tekib sel perioodil igasuguseid pseudoprobleeme. Algselt rahvast ühendanud religioon on asendunud nüüdseks teadusega. Varasemalt inimesi liitev usk on nüüdseks tõendused ja teadus. Üldiselt elavad inimesed luksuses ja kõikide esmased vajadused on kaetud. Kultuuriliselt võib tekkida igasuguseid nähtuseid, mida varasemalt ei ole olnud: modernne kunst, äärmuslik meelelahutus. Kõik need nähtused on inimesele meelelahutuse pakkumiseks või üldse millegi tundmiseks. “Meelelahutust” võib siinkohal tõlgendada sõna-sõnalt. Meelt peab pidevalt lahutama ülejäänud inimesest, kuna vastasel juhul tekib kontakt selle tühjusega, mis asetseb kultuurihinge kohal. Surma etapile on iseloomulik ka konfliktsus. Vana metafüüsiline struktuur on enda elu ära elanud, kuid ühiskondlik kord on veel selle järgi üles ehitatud ja see teadvustamata vastuolu tekitab sotsiaalses plaanis rahuolematust ning konflikte.

Iga suurskultuuri elukäik ei ole konkreetselt etappide järgi eristatav, vaid pidev progress. Samamoodi nagu pole üht kindlat päeva, millal taim jääb vanaks, pole ka kindlat päeva või aastat, mil üks suurskultuur omadega näiteks surmafaasi jõuab. Sellele vaatamata on Spengleri teos täis vastandlikke paare. Nende paaride eesmärgiks on näidata, kuidas kultuuris sündinud nähtused tsivilisatsioonis teisenevad. Vene intellektuaal Jakov Bukšnap, toob ära kelle töödest saab olema rohkem kirjas, märgib, et Spengleri jaoks on duaalsete sümbolite süsteem tunnetusaparaadiks ja toob ära vastandite rea, mille kaudu Spengler kultuuri ja tsivilisatsiooni vastandab.

Kultuur	Tsivilisatsioon
Saamine	Olemasolev
Tunnetud ajalugu	Mõistetud loodus
Organism	mehhanism
Hing	Aju
Eetiline	Loogiline
Hingestatud keha	Muumia

Tabel 1. Jakov Bukšpani duaalsuste rida Spengleri põhjal (Bukšpan 1922: 85).

Järgnevalt tuleb üks pikem tabel, kus on kõikide vaatluse all olnud suurskultuuride elukäigud kompaktsemalt näha. Osa tabelist on võetud Spengleri raamatu esimese köite lõpust.

Kultuur ja algsümbol	Kevad	Suvi	Sügis	Talv
Õhtumaa; Algsümbol: <i>Lõputu ruum.</i> Faustiline hing Iseloom: Gooti kaar, sinine, roheline, pruun Diferentsiaal- võrrand	10.-14. sajand; Tärkas Põhja-Euroopas 10. sajandil, kus sündisid rahvaeepos, rüütlikepos. Germaani katoliiklus Kevade kulgedes tekkis: müstika ja skolastika; Aquino Thomas, Dante, Eckhart, Duns Scotus	15.-17. sajand; Viini klassikud, rokokoo, klassikaline õlimaal; arv kui funktsioon; René Descartes, Galileo Galilei	Dateerib alguse 1792 Louis XVI hukkamisega. 18.-20. saj.; Muusikutest: Franz Liszt, Richard Wagner Kunstis impressionism: John Constable, Édouard Manet; Maailmalinnade Londoni, Pariisi, hiljem ka New York'i tõus	Alates 2000;
Araabia; Algsümbol: <i>Koobas.</i> Maagiline hing Iseloom: kuppel-basiilika, kuldne, Arabesque	Alates Kristusest - (Alates Kristusest on eelkultuuriline aeg) mandalased; Markion; sünkretism evangeeliumid, paganlikud legendid	5.- 7. sajand; Bütsantsi kirjandus; Augustinus, Nestoriaanid, Monofüsiidid, Mazdak; Muhamed, Ikonoklastid Abbassiidid	8-9. sajand; Mutaziliidid, Sufism; al-Farabi, Avicienna	10-11. sajand; Islami voolud; al-Hwarizmi, Ibn Kurra, al-Karhi, al-Biruni Lõpp: mongolite aeg
Antiik; Algsümbol: <i>Aineline ürgpõhi; arche.</i> Apollooniline/ eukleidiline	Alates 1100 e.Kr on eelkultuuriline aeg; kevad algab umbes 800 e.Kr Olümpose müüt, Homeros, Heraklese ja Theseuse lood; Doorika	6/5. sajand e.Kr; Dionysuse kultus, Pythagoras ja pütagoorlased, Geomeetria, aritmeetika; Joonika; Maalikunst	5.-3. sajand e.Kr; Sokrates, Archytas, Aristoteles, Platon Rooma tähtsuse tõus ning samal ajal ka roomluse ja hellenismi omavaheline vastasseis	Ca alates 2. saj e.Kr; Küünikud, Eukleides, Archimedes, stoikud, Diophantose matemaatika;

hing		Sürakuusa suurlinn;		Augustus
India; Algsümbol on “brahmanlik” <i>Kosmiline ratas</i> Eesmärk: et inimese hing jõuaks uuestisündide kaudu arenguga ühtseks kõigega	1500-1200 e.Kr; Hakkab arenema Ülem-Pandžabis; Veedade religioon; Aaria rahvamuistendid	10-8. sajand e.Kr; Braahmanid, Upanišadid,	7-5 sajand e.Kr; Suutrad, Buddha, jooga, vaišešika	Alates 500 e.Kr; India budism, tšaarvaka
Egiptus; Algsümbol on <i>Ühesuunaline tee</i> <i>Kosmiline tee</i> Iseloom: Hauasambad, Püramiidid, Arhailine kujuplastika	2600-2200 e.Kr; Sargon I; Geomeetriline templistiil, Püramiidtempel, taimsammaste read, lamereljeefide read	2040-1790 e.Kr; Labürint, ajaloolised reljeefid	1800 paiku hakkavad ilmnema esimesed tsivilisatsiooni tunnused; Knossose ja Amarna kunst, Hüksoslased, Deir el-Bahari kaljutempel;	1328-1195 e.Kr; Luksori, Karnaki, Abydose hiigelehitised; Loomaplastika, kangad, relvad;
Mehhiko; Algsümbol on määramata	160-450; Dateeritud reljeefpiilarid vanades linnades (Copan, Tikal ja hiljem Chichen-Itza);	Kultuuri kasv 450-900; Palenque ja Piedra Negra; Champutuni tähtsuse tõus; kultuurilised mõjutused jõuavad Anahuaci “itaalikute” - nahua rahvasteni	960. Aasta paiku rajatakse Uxmal; Suurlinnad Labna, Mayapan, Chacmultun; Poliitikas Mayapani Liiga (960 - 1195)	Algab 1190. aasta paiku, kui Huanc Ceel Mayapani hävitas. 1325 rajatakse Tenochitlan 1400 toimub sõjaline ekspansioon

Babüloonia; Algsümbol on määramata Maagiline kultuur ja apokalüptiline vaim	7. sajand e.Kr prohvetlikud religioonid Aamos, Jesaja, Jeremija, Zarathustra; Kaldealased kui eelkultuuriline nähtus; Nebukadnetsar Jahve, Marduk-Baal, Ahuramazda	300 e. Kr - 0 aasta Kyros; Judaism, pärslaste laienemine; Iiobi raamat; legendid Juuditist, Toobijast, Ahikarist Jeruusalemm	0 - 3. saj Aramea emamaastik arendas oma vorme kolmes suunas: 1. Idas kujunes välja Mazdaism 2. Läänes sai henoteistlikuks jumaluseks Mithra 3. Lõunasse arenes aramea kirjakeelega Talmudistlik kirik	Alates 4. Sajandist polnud peale paganliku, kristliku, pärsia, juudi, ja manilaste kiriku jäänud enam ühtki olulist maagilist religiooni.
Hiina; Algsümboliks märgib käesoleva töö autor <i>dao</i> ; Täiendavaid kommentaare allpool	1300-1000 e.Kr. Zhou dünastia tõusuaeg, Shangdi, Toom (<i>biyong</i>),	9-6 saj e.Kr; Li-wang; Äikese muster kunstis; Mingzhu periood	5-3. Saj e.Kr Konfutsius Võitlevate riikide aeg ehk Zhanguo Taoismi (lõunas) ja Qini (loodes ja läänes) omavaheline vastasseis.	Qin Shi Huang 221. e.Kr “Hiina rahu” väsinud impeeriumis.
Venemaa Algsümbol on “ääretu tasandik” “Dostojevski kristlus”	Vene kultuuri eelaeg algab u. 1480 tatarlaste valitsuse kukutamise ja Ivan III poolt ja kestab kuni Peeter I-ni. Vassili Blažennõi katedraal Moskvast Peeter I lükkas lääne reformidega kultuuri tähtsuse edasi.	Väljakujunemisel.		

Tabel 2. Kultuuride areng etappide kaupa.

Järgnevalt mõned täiendavad kommentaarid, et aidata tabelit paremini mõista. Kõikide suurskultuuride kevade sajandid ja aastarvud on lisatud arvestades sisse ka suurskultuuri eelaeg, mis võib olla kuni paar sajandit. Suurskultuuri eelaeg kujutab endast algsümboli väljendusvormide kaootiliselt intuiitiivset eneseotsingut, seda nii kaunite kunstide kui ka maastikulises mõttes.

Egiptuse suurskultuuri eluaastad võivad tunduda ebaloogilised, kuid need on pandud puhtalt kunsti põhjal ja seetõttu pole dateeringud täiesti sujuva üleminekuga. Tegelikult võib vaadata neid kui umbkaudseid sajandeid, niiviisi püsib idee sama. Niikuinii ei ole ükski suurskultuuri etapp piiritletud ja eraldatud kindlate kuupäevadega, vaid pidev protsess. Babüloonia ja ka Araabia suurskultuuri hinge kirjelduses seisab *maagiline*. Tegemist ei ole eksitusega, vaid nii ongi need määratletud (2012b: 273) ja (2012a: 263).

Hiina lahtris välja toodud Konfutsius, keda võiks oma mõtete mõjukuse ja kultuurilise mõjuvõimu tõttu pidada muidu Hiina kultuuri tippu kuuluvaks, on pandud tabelis tsivilisatsiooni lahtrisse ja konfutsionism hoopis surmafaasi. Selle pealtnäha ebaloogilise asetuse mõistmiseks tasub meenutada Spengleri kevade ja sügise kirjeldusi. Kõige väljakujunenud on ideed alati suurskultuuri lõpu pool, kus elu ise on juba rahva hingest kustunud ja meelelis-empiriiline maailma seletamine hakkab domineerima. Sarnast loogikat võib tabeli paremaks arusaamiseks kasutada ka teiste kultuuride lahtreid lugedes.

Õhtumaa suurskultuuri viimases lahtris on vaid aastanumber 2000. Spengleri elu lõppes enne otsa, kui ta sai näha, mis meie kultuuriruumis edasi toimub. Tema raamatus on aga ennustusi praeguse kohta sellegipoolest. Õhtumaa algsümboli *lõputu ruum* edasise eneseteostuse kohta oli tal 1922. aastal öelda järgmist:

Lääne-Euroopa-Ameerika tsivilisatsiooni maailmalinnad pole veel kaugel oma arengutippu jõudnud. Ma näen - kaua pärast aastat 2000 - linnasid kümne kuni kahekümne miljoni inimese jaoks, mis laotuvad avarale maastikule, ehitistega, millega võrreldes praegusaja suurimadki mõjuvad kääbuslikena, ja liiklusealaste leiutistega, mis praegu paistaksid meile hullumeelsusena. (2012b: 135)

Igaüks võib ise siit edasi mõelda, kas tekib mõni seos või kujutluspilt praegusest kultuuripildist, mis Spengleri nägemusega kattuks.

Vene kultuuril on kaks lahtrit, kus esimeses on viimase paari sajandi toimunud sündmused ning teine lahter on täiesti tühi. See on nii seetõttu, et Spengler täpselt niiviisi vene kultuuri ka kirjeldas. Tema sõnul on alles nüüd (st raamatu kirjutamise ajal) jõudnud venelus tähtsasse arengujärku ja sellest tulenevalt ei saanud ka lahtritesse midagi lisada.

1.1. Algsümbolist

“Õhtumaa allakäik” koosneb filosoofilistest aruteludest. Need mõttearendused võtavad lahti kõik mõisted, nähtused ja kultuurilised liikumised, millega koos elame me praegu ja millega elasid ka eelnevad suurskultuurid. Spengleri kultuuriteooria kese, algsümbol, on konstrueeritud kõikide nende arutelude pinnalt. See on ruumiliste ja ajaliste omadustega ideeline kontseptsioon.

Spengleri jaoks on suurskultuur eraldiseisev mehhanism. Kuhu üks suurskultuur oma energia suunab ja millistele küsimustele see vastuseid otsib, on determineeritud algsümboli poolt. Mida uurivad matemaatikud, millised kunstnikud ja kunst kultuurist sünnib, missugune on kirjandus, milliste omadustega religioon kultuuris domineerib, milliste küsimuste poole on kultuurikandjal külgetõmbejõud, millised teemad ja saavutused inimesi erutavad – kõik need on määratud algsümboli olemuse poolt. Algsümbol on tulnud siia maailma ennast avastama ja sellest tulenevalt on sellel ka alguses kaootiline eneseotsingu periood. Ei ole veel kindel, kuhu täpselt ta end laiali hakkab laotama ja mille kaudu ta end näitama hakkab. Ühtlasi ei ole tema väljendusvormid ka determineeritud. Spengleri “saatuslikkus” väljendub algsümboli surelikkuses, mitte eluviisis.

“Pole olemas üht universaalset filosoofiat, vaid igal kultuuril on oma probleemiasetused ja mõtlemismetoodika,” ütleb ta (Spengler 2012a: 505). Erinevad suurskultuurid võivad omavahel kohati suhestuda. Näiteks võib juhtuda, et üks eelnevalt eksisteerinud kultuuriline suurteos muutub mõnes teises suurskultuuris ülimalt relevantseks, kuid igal suurskultuuril on siiski ka täiesti ainulaadsed jooned, mille kaudu Spengler algsümboli välja kaevab. Näiteks meie õhtumaa suurskultuuri *lõputu ruum* on põhjendatud viimase tuhande aasta jooksul toimunud ennenägematute nähtustega. Lisaks tabelis väljatoodule on nendeks kokkuvõtlikult täheruumide kujutlemine, milleni avardus Koperniku maailmapilt; maa pealispinna valitsemine õhtumaise inimese poolt Kolumbuse eestvedamisel; kiire liikumine, õhuruumi valitsemine, retked Põhjapoolusele ja raskesti ligipääsetavatele mäeharjadele (2012a: 469). Need on ainuomased õhtumaa kultuurile, kuna see ongi olnud õhtumaa kultuuri missioon - tajuda *lõputu ruumi* vorme kõikvõimalike viiside kaudu.

Kui proovida konkreetseid tunnuseid leida, siis igal suurskultuuri hingel on suund ja ulatuvus (2012a: 230). Tähelepanelikum lugeja võib ka märgata, et need on mõlemad ruumilised mõistepaarid ja kõikides algsümbolite mõistetes on ruumiline element. Spengleri raamatutes on väga palju ruumilisi kujundeid ja käesoleva töö autorile tundub, et tema jaoks on oluline eelkõige

ruumiline mõtlemine. Algsümboli äratundmine käib taju kaudu ja Spengleri taju opereeris enamjaolt just niiviisi.

Algsümbol ise ei materialiseeru, vaid annab kõigele materialiseeruvale vormitunde ja avaldumisstiili (Spengler 2012a: 255). Selleks, et mõista algsümboli olemust paremini, oleks hea mõista ka erinevate epohhide *eluilmade* erinevusi. Eluilm on Austriast pärit filosoofi Alfred Schutzi mõiste, kelle järgi inimene sünnib eelkonstrueeritud ja eelorganiseeritud keskkonda, mis on lisaks füüsilisele ka sotsiokultuuriline. Selle eluilma universaalideks on soolised ja ealised määratlused, samuti jäigad sugulussuhted ning kategooriad, mis määratlevad omaks või võõraks (Schutz 1973: 79). Kui inimese bioloogilises omailmas on funktsiooniringid suhteliselt lihtsad, siis eluilm on eriliselt komplitseeritud just inimesele omaste kultuurist tõukuvate sümbolite kasutamise tõttu. Seda on proovitud järgnevalt edasi anda, selgitades samal ajal ka Spengleri kultuuriteooria olemust. Võib öelda, et algsümbol loob eluilma ja inimene sünnib eluilma, mis toimib juba temast sõltumata.

Igal ajastul kogevad inimesed maailma erinevalt ja suurskultuuridel on ka erinevad domineerivad väljendusvormid: õhtumaal on muusika, Kreeka-Rooma suurskultuuris on skulptuur, Lõuna-Aasia suurskultuuris on kirjandus (Bonta 2014: 605). Õhtumaa eluilm on olemuslikult erinev Kreeka-Rooma maailmast. Näiteks tänapäeva matemaatika oleks paistnud Platonile naeruväärne, mitte keerukuse astme tõttu, vaid sellepärast, et see on teistsuguse teadvusvormi realisatsiooni tulem (Spengler 2012a: 111).

Eluilmade erinevuste näitlikustamiseks võtab Spengler vaatluse alla lähemalt keele. Keele arengut ei pea ta arbitraarseks, vaid ajastule vastavaks. Käibel olev sõnavara korreleerub olustikuga. Millest räägiti, peegeldab seda, mida tajuti ja mida taheti tajuda. Keel ise on üles ehitatud meie taju pinnalt. Algsümbol on oma olemuselt tajumuslik, seega ei saa sellele leida täiuslikku vastet sõnade näol. Selle loogikat saab tajuda ja heal juhul umbkaudselt edasi anda. Sõnapaarid nagu *lõputu ruum* ja *ühesuunaline tee* omandavad väärtuse ja tähenduse vaid juhul, kui lasta lahti empiirilisest süllogistlikust mõtlemismallist ning proovida seda mõista just sellena, millena ta mõeldud on - abstraktse immateriaalse ideena.

Igal suurskultuuril on täielikult endale iseloomulik eluilm, kus mõned nähtused jäävad uduseks ja ähmaseks samal ajal, kui teised on täielikult fookuses. Seetõttu on "Õhtumaa allakäigus" nii palju viiteid kõiksugustele kultuuritekstidele. Olgu need siis kas kaunite kunstide

kujul või kuulsate inimeste tegude näol. Tõenäoliselt lootis Spengler, eeldusel, et ta üldse pretendeeris sellele, et keegi ka tema teooriat mõistaks, et lugejal on mõne loetletud kultuuritekstiga mingisugunegi isiklik kontakt, suhe või tundmus ja selle kaudu avaneb ka aken selle kultuuri algsümboli olemuse tajumisse. Ühtlasi tema enda teooria kohaselt oli tal endal algsümbolite mõistmiseks vaja analüüsida võimalikult palju kultuuritekste, et suurskultuuri mõista. Mõista nii palju kui võimalik tolle kultuurikandja maailmataju kaudu, mitte õhtumaise inimese pilgu läbi.

Olulisemate nähtuste kaudu saab vaadata, mis oli selle suurskultuuri tegelik fookus. Iga nähtus on algsümboli poolt vaikimisi suunatud. Seetõttu on niivõrd oluline ka vaadata paljusid erinevaid kultuurilisi nähtuseid. Need näitavad algsümboli olemust selgemalt seetõttu, et kõnetades nii paljusid inimesi, kannavad nad endas ka inimeste maailmapildi olemuse suuremat ühisosa. Sellepärast tasub vaadata loomingut, mida peetakse meistriteoseks, sest need peegeldavad selle kultuurigrupi raamistiku olemust. Mitmeid tekste paraleelselt analüüsides ja iseloomulikke jooni välja tuues, proovides sulanduda samal ajal selle kultuurikandja kingadesse ning peale seda oma kogemust reflekteerides võib algsümboli olemust ka ise nägema hakata.

Et kasutada Spengleri enda meetodit on vaja laiahaardelist pilti kogu kultuuris toimuvast. Sinna on vaja arvestada sisse kunsti areng, religioossed liikumised, linnastumine, matemaatikute teoreemid, arhitektuurilised ehitised ja nende stiil jpm. Nii nagu vanasti tehti järeldusi inimeste kohta füsignoomiakunsti kasutades, nii teeb seda Spengler kultuuride kohta distsipliine ja saavutusi uurides (Swier 2019: 5). Algsümboli määramise spetsiifika sõltub ka suuresti vaatluse all olevast suurskultuurist. Iga kultuurihinge eneseväljendus on erinev ja neil on ka erinevad domineerivad meediumid.

Viimaseks algsümbolit seletavaks katseks toon programmeerimise ja arvutiteaduse analoogi. Programmeerimises kirjutatakse kood ja see kood omakorda loob mingisuguse programmi. Koodiga on võimalik koostada näiteks skeeme jpm. Tavakasutajale pole koodid nähtaval. Nähtaval on vaid koodidest tulnud programmid. Koodis on peidus kontsentreeritud info. Programm võib olla aga igasugune ja ka palju mahukam kui kood. Siin näites on kood kui algsümbol ja programm on kui suurskultuur. Spengler on uurinud erinevate suurskultuuride algkoode ja üritanud neid välja kirjutada.

Semiootiliselt on algsümbolit kirjeldanud Ameerika Ühendriikidest pärit humanitaarteadlane Steven Bonta. Bonta sõnul on Spengleri algsümbol “luksuslikult semiootiline”

ning Spengleri analüüsid erinevate kultuuriliste artifaktide osas on niivõrd erudeeritult sügavad, et vaid üksikud teadurid on selleks võimelised (Bonta 2014: 592). Algsümboli semiootilisus seisneb Bonta sõnul selle sümbolisuses. Kõik kultuuris loodu sümboliseerib omas vormis algsümbolit. Algsümbol manifesteerub kultuuri artifaktide kaudu. Kõigepealt kirjeldab Bonta oma artiklis Spengleri meetodit. Spengler otsib ja leiab kõiges, mis kultuuris ilmneb, algsümboli jälgi. Kunsti ja muusikat, keelt ja folkloori ning loodusteadusi ja matemaatikat uurides näitab ta algsümboli erinevaid manifesteerunud vorme. Seejärel pakub Bonta seda meetodit jäljendades koos endapoolsete täiendustega oma algsümboli India suurskultuurile, millele Spengler ise konkreetselt algsümbolit ei nimetanud. Käesolevas töös olevas tabelis on India lahtrisse lisatud “brahmanlik” kosmiline ratas, mis ongi Spengleri algsümboli kirjeldus, kuid mis Bontat ei rahulda. Bonta pakub India algsümboliks “tšakra”. Bonta sõnul pole Spengleri teooria terviklik ning selle üheks põhjuseks on tema metodoloogilise lähenemise ebasüsteemaatilisus (samas: 599). Ta proovib kultuuri uurimisele läheneda, kasutades Pierce'i triaadilist märgimudelit ja seekaudu vältida Spengleri järjepidevuse ja süsteemaatilisuse puudumist. Kõikidele vigadele vaatamata peab ta seda kokkuvõttes oluliseks ning leiab, et semiootikute jaoks võib olla see uut tüüpi kultuuri uurimise vormi alguspunkt (samas: 606).

Järgnevaks on toodud kõik Spengleri poolt eristatud kultuurid koos nende algsümbolitega. Jutumärkide sees olevad algsümbolid ei ole Spengleri poolt määratud kui otseselt algsümbolid, vaid pigem nende kirjeldused. Kõikidele jutumärkide sees olevatele kirjeldustele leiab selgitusi altpoolt.

1. Faustiline kultuur (Õhtumaa): lõputu ruum
2. Maagiline kultuur (Araabia): koobas
3. Apollooniline kultuur (Antiik): aineline ürgpõhi
4. India kultuur: “brahmanlik” kosmiline ratas
5. Egiptuse kultuur: ühesuunaline tee
6. Babüloonia kultuur: “maagiline kultuur ja apokalüptiline vaim”
7. Hiina kultuur: “dao”
8. Venemaa kultuur: ääretu tasandik

India kultuuri liigendab Spengler “brahmanlikuks”. “Brahmanistlikku” hinge kirjeldab ta kui iseeneses täiuslikku maailma (2012a: 259).

India kultuuril, mille brahmanistlik nirvaana-käsitus on täiesti eba-ajaloolise hinge kõige ilmsem võimalik väljendus, polnud kunagi vähimatki vaistu küsimuse "millal?" suhtes ükskõik millises valdkonnas. Pole olemas ehtsat india astronoomiat, india kalendrit, seega ei mingit India ajalugu, niivõrd kui mõelda selle all teadliku arengu vaimset kajastust./.../India inimese maailmateadvus oli niivõrd ajalootu, et sellest kultuurist saame õppida peaaesjalikult muinasjutulisest ja müütilisest tekstist. (2012a: 31, 32)

Hiina algsümboli kohale on asetatud *dao*. Spengler selgesõnaliselt ei ütle välja, et “Hiina suurskultuuri algsümbol on *dao*”, küll aga on ta hiinlaste hingelist elupilti pikalt selle abil kirjeldanud:

Hiinlane libistab end elusse, nii nagu ta sestpeale kulgeb mööda eluraja *dao*'d; ja samamoodi nagu Niiluse org suhtub Huang He maastiku künklikesse tasandikesse, suhtub kividega ääristatud templitee hiina aiaarhitektuuri põimuvatesse radadesse (2012a: 290).

Seega võtab Spengleri jaoks Hiina elu kokku mõiste *dao*. Selles on olemas hiinlase elu takt, rütm, perioodilisus, aeg, saatus, suunduvus ja ajalugu (2012b: 376). See tähendab sisemist tasakaalu otsimist *yin*'i ja *yang*'i vahel; rüütelliku tava *xiao*'d, mille põhjal kannavad inimesed vastutust oma esivanemate vigade eest ja samal ajal ka *ren*'i, mis kujutab endast arupärast kõlblust (samas). Hiina suurskultuuri iseloomustab tegutsemisvajadus. Tegu annab elule mõtte (Spengler 2012a: 502).

Babüloonia kultuuri “maagiline ja apokalüptiline vaim” seisneb rahvale iseloomulikus maailmalõpu ootuses. Maagiline hing tärkas tekitades virgeolekut surmahirmu kaudu:

Viimnepäev oli lähedal. Seda oodati. Teati, et nüüd peab tulema “tema”, kellest oli juttu kõigis ilmutustes. Ilmusid välja prohvetid. /.../Kõikjal on ootused suunatud “temale”, Inimesepojale, alla sügavusse saadetud Lunastajale, keda ennast tuleb lunastada. (2012b: 282).

Jeesuse sünn ja uuestisünn määrasid Babüloonia kultuuri hingepildi. Surnuist ülestõusnuna muutus Jeesus uueks õpetajaks ja kultuuri kõige tähtsamaks tegelaskujuks (samas: 289).

Vene kultuuri algsümbol on määratletud ääretu tasandikuna. Spengleril on üks pikem arutluskäik vene hingest ja selle avaldumisest keele kaudu, mis seda algsümbolit selgitab:

Mõõtmatus erinevust faustilise ja vene hinge vahel reedab mõnede sõnade kõla. Vene sõna taeva jaoks on небо, mille n-häälik laseb aimata eitust. Õhtumaa inimene vaatab üles, venelane kaugusesse, silmapiiri poole. Seega võib kummagi sügavustungi iseloomustada nii, et ühte valdab kirk lõputus ruumis igas suunas edasi tungida, teist soov enesest vabaneda, kuni inimeses asuv "miski" on lõputu tasandikuga üheks saanud. /.../

Schicksal kõlab nagu fanfaar, судьба nõtkub ja niverdub. Selle madala taeva all pole mingit "mina". Kõik on kõiges süüdi, "miski" on süüdi „milleski" sellel lõputul avaral tasandikul – niisugune on kõigi Dostojevski teoste metafüüsiline põhitunne. /.../ Vene müstikas pole midagi sellest ülespoole hõljuvast innukusest, mis on omane gootikale, Rembrandtile, Beethovenile, ja mis võib kasvada kuni taevast ründava hõiskamiseni. Venelase Jumal pole see asuurne sügavik seal ülalpool. Vene müstiline armastus on tasandikuarmastus, armastus sedasama survet taluvate vendade vastu, ikka maadligi; armastus vaeste piinatud loomade vastu, kes maa peal käivad, taimede vastu – mitte kunagi lindude, pilvede ja tähtede vastu. Vene воля, 'tahe', tähendab eelkõige mitte-kohustatud-olemist, vaba-olemist – mitte millegi jaoks, vaid millestki, ennekoike isikliku teo kohustusest. Tahtevabadus näib seisundina, kus ükski teine "miski" ei käsi ja seega võib elada oma tujusid mööda. Geist, esprit, spirit on ♀, vene дух on ♀. Milline kristlus küll tekib ükskord sellest maailmatundest? (2012b: 690-691)

Niisiis viitab Spengleri arvates venekeelsete sõnade väljakujunenud vorm maadligi tasandiku armastusele. Taevas kui miski kõrguses on ise eitavas vormis. Sõna дух kõla on tuhm ja langev. Lääne maailmas on hing tõusva ja üles suunatud kõla kandev. Käesoleva töö autor lisab juurde, et eestikeelne “hing” kannab samuti i-hääliku kaudu kergust ja tähed n ja g lasevad sellel sõnal veel edasi hõljuda õhtumaisestesse kõrgustesse. Lääne kultuuri vaimu kandvates keeltes on hing midagi kerget, kõrgelt lendlevat. Käesoleva töö õhtumaise autori hinnangul on võõras mõelda hingest kui millestki maadligi. Venelase jaoks on see aga ainuke tõde, leiab Spengler.

1.2. Spengler Vene kultuurist

Nagu öeldud, peab Spengler Vene kultuuri veel välja-arenemata kultuuriks, seetõttu ei ole Vene kultuur nimetatud ka suurskultuurina. Siinkohal on kindlasti hea teadvustada, et kui ta peab Vene

kultuuri veel välja arenemata kultuuriks, siis ta ei mõtle selle all midagi negatiivset, vaid Vene kultuuri hing ei ole tema arvates veel realiseerunud. See ei tähenda, et Venemaal ei oleks tema arvates ühtegi väärt teost või mõtlejat ega loomingut. See väide ei ole positiivsuse-negatiivsuse skaalal hinnanguline. See on hoopis analüüsi järgne kindlatest tunnusjoontest lähtuv järeldus. Kuigi siinkohal tasub ära mainida, et kõik need tunnusjooned on siiski Spengleri enda poolt tuletatud.

Nimetades Vene kultuuri algsümbolit *ääretuks tasandikuks* (2012: 288) tunnistab ta ühest küljest vene hinge eraldiseisvaks (2012a: 47), kuid nimetusega määrab ta selle samal ajal tühjaks. Tema sõnul oli Vene kultuur alles tekkimises, kuni Peeter I selle täielikult ära rikkus (2012b: 254-260). Lugeses “Õhtumaa allakäiku”, ei paista, et ta oleks Vene kultuuri uurinud samasuguse põhjalikkusega nagu teisi suurskultuure. Kui vaadata raamatu lõpus olevat nimeloendit, kus on kokku üle 1300 nimelise viite, siis neist vaid 13 on vene nimedega. Ülejäänud on kõik teiste riikide ja kultuuride esindajad. Olles tema teoseid lugenud julgen ka väita, et Spengler ei kipu olema kitsi nimede mainimisega. Pigem on näha, et kui ta on mõne teosega tutvunud, siis ta ka seda raamatus mainib ja arvamust avaldab. Pääaegu pooled Spengleri mainitud venelastest on valitsejad. Kirjanikke ja mõtlejaid on vähe. Paistab, et Dostojevski on ainuke, kes tema tähelepanu rohkem sai ja just teda ennustab Spengler Venemaa tähtsava kultuuri prohvetiks (Spengler 2012b: 257).

Spengler võrdleb korduvalt Dostojevskit ja Tolstoid ning näeb Tolstois läänelikkust, Dostojevskis aga tõelist venelast. Dostojevski käsitletavat probleemi on päris probleemid ja kannavad endas suurskultuuri alget. Tolstoi kangelaste probleemid ei ulatu nii sügavale ja need on tema arvates rohkem tsivilisatsiooni-inimese probleemid. Dostojevski ei hooli sotsiaalsetest probleemidest ja iseendast ja läheb sellest kaugemale uurima inimese hingelist kannatust. See ei ole läänelik, vaid tõelist venelast iseloomustav (2012a: 429), sest tõeline venelane on Spengleri kohaselt isetu ja põlgab ära lääneliku enesehoolitsuse. Sellele vaatamata avaldab Spengler Tolstoile austust, kutsudes teda “lääneliku romaani meistriks” (2012b: 259).

Käesoleva töö autori hinnangul on Spengler oma stiililt väga julge ja emotsionaalne. Dostojevski stiil on rääkida kohandamata vormis õudustest nagu hullus ja patt. “Kuritöö ja karistus” ei ilusta kannatust. Käesoleva töö autor spekulatsioonib, et see stiililine sarnasus võis mõjutada Spengleri langetatud hinnanguid Dostojevski suhtes. Selle üle arutleti siin vaid eesmärgil, et mõista paremini, miks Spengler Vene kultuuri kohta sääraseid väiteid tegi ja mida ta

täpsemalt seal nägi. See võib tulla kasuks kui hiljem teiste mõtlejate väiteid lugeda, kes temaga ei nõustu.

Üheks mõjutajaks, miks Spengler Dostojevskit näeb Vene kultuuri prohvetina ja teisi suuri kirjanikke mitte, võib olla käesoleva töö autori arvates Dostojevski probleemikäsitlemise olemuslik kattumine spengleriliku talve ja kevade arenguetappidega. “Õhtumaa allakäigus” on võimalik märgata positiivset hoiakut suurskultuuri sünni ja arenguetappides ning negatiivset hoiakut taandarengu ja surma etapi osas. See hoiak väljendub enamjaolt imetluses tähtsava kultuuri suhtes. Dostojevski poolt käsitletud teemadest leidub Spengleri kevade religiooni kirjeldustes välja toodud jooni. Raskolnikov on hüljanud jumala ja astunud üle teiste inimeste piiride, õigustades end isehakanud jumalana ning asetades kõrgeimaks väärtuseks ja võimsaimaks vahendiks ratsionaalse meele. Hiljem aga avastab Raskolnikov, et see, kes ta oli enne liigkasuvõtja mõrvamist ja see, kes ta oli pärast seda, ei ole enam sama moodi mõtlej inimene. Niiviisi näeb Spengler ka inimlookaiku pärast jumala hülgamist. See ühiskonnas tekkiv kaos, pärast eetika muutumist moraalseks ja teaduse domineerimist üle religiooni, on analoogne protsess Raskolnikovi hingelise arengulooga. Võibolla sellepärast vaatabki Spengler nii suure imetlusega Dostojevskit. Nimelt Dostojevski Raskolnikov pöördub tagasi hingelisuse ja alandlikkuse juurde ning õpib, et tema ei olegi jumal. Ta saab peale mõrvamist aru, et tema arusaamad ei pidanud täielikult paika. Selline hingeline kasv võib olla käesoleva töö autori arvates spengleriliku kultuuri-inimese hingele omane.

Lähenedes Vene kultuurile Spengleri enda meetodi järgi tekib palju küsimusi, millele “Õhtumaa allakäik” vastuseid ei anna. Venemaa ajalugu ei ole olnud tühi või sündmuste- ja saavutuste vaene. Tema väidete loogikat oleks lihtsam mõista, kui ta neid rohkem näidete kaudu ka põhjendaks. Need üksikud korrad, kui Venemaa kohta on kirjutatud, jäävad liiga põgusaks. Vene ajaloo on rohkem toimunud kui raamatus on välja toodud. Vene maastiku probleeme ehk siis Venemaa suurt pindala ja sellega kaasnevaid rahvastike konflikte, mis tolle riigi ajaloo on olnud ning ka varasemaid valitsejaid pole kuigi palju arutluskäiku kaasatud. Ei ole ka põhjendatud, miks Venemaa, mis on nii kaua kaardil olnud, pole endiselt kultuuriliselt välja kujunenud. Peeter I teod küll väidetavalt on vene hinge takistanud, kuid kas see oli siis ainuke põhjus. Vene arhitektuuri ja kombestikku on paar korda mainitud, kuid vähe võrreldes suurskultuuride kirjeldustega.

Oleks saanud arutleda selle üle, kas Venemaa geograafiline olukord mõjutab ka kuidagi kultuurilist arenemist, kuid selle kohta pole eriti midagi öeldud. Küll aga arutles selle üle semiootik Boriss Uspenski, käsitledes piiripealsust kui väärtuslikku fenomeni. Uspenski kirjutab:

Milles üldse vene kultuuri omapära seisneb? Nii imelik kui see ka on — see seisneb tema piiripealsuses. See näib paradoksina. Piiril puudub ju meie ettekujutuste kohaselt ruum või see on mõõtmete poolest ahas; rangelt võttes on selleks tinglik tähis — joon. Ent ühtlasi käib ju jutt maast, millel on maailmas kõige suurem territoorium ja mida iseloomustab nii suure territooriumi kohta hämmastav kultuuristandardite ühetaolisus./.../ Venemaa on end mõtestanud piirterritooriumina, eriti territooriumina, mis asetseb Ida ja Lääne vahel: see on Lääs Idas ja samaaegselt Ida Läänes. Selles paistab olevat Venemaa järjepidev tunnusjoon. Juba vanimates vene kroonikates on Venemaad iseloomustatud kui maad, mis asub teel “varjaagide juurest kreeklasteni” ja sellega kooskõlas on vene kommete vanim kirjeldus neissamades kroonikates esitatud distantse hoides, teispoelse vaatluse seisukohast, mille järgi “oma” kirjeldatakse võõra ja veidrana... (Uspenski 2013: 372–373)

Uspenski arvates on Vene kultuuri mõistmisel oluline arvesse võtta ka riigi geograafilist aspekti. Spengler ei ole aga “Õhtumaa allakäigus” selle üle arutlenud.

Võtan nüüd lähema vaatluse alla kõik Venemaad või vene kultuuri mainivad kohad, mida ei ole palju, võrreldes teiste kultuuridega. Põhitähelepanu pöördub tsitaatidele, mis kirjeldavad venelust kui kultuurilist hinge. Valitud on tsitaadid, mis võiks aidata mõista, miks Spengler sellised väited Venemaa kohta tegi ning miks on Venemaa algsümbol *ääretu tasandik*. Lisas on ära toodud kõik Venemaa või venelaste mainimised samas järjekorras, nagu Spengleri raamatus. Siin kasutatud tsitaadid on jaotatud sarnaste väidete ja mõtete järgi. Spengleri kirjeldused on filosoofilised ja kunstipärased ning seetõttu on jäetud töösse palju pikemaid tsitaate. Käesoleva töö autor ei osanud neid ümber sõnastada, säilitades Spengleri ideede essentsi täies mahus. Kõigepealt võetakse vaatluse alla tsitaadid, mis kirjeldavad, kus paikneb vene hing.

Siin mõjutab ajaloolast ka geograafia hukatuslik eelarvamus (et mitte öelda: maakaardi sugestioon), mis oletab maailmajagu nimega Euroopa, mispeale ta tunneb kohustust tõmmata sellele ideaalne piir Aasia suhtes. Sõna “Euroopa” tuleks ajaloost maha kriipsutada. Pole olemas mingit “eurooplast” ajaloolise tüübina. Sõge on rääkida hellenite puhul “Euroopa antiikajast” (nii et Homeros, Herakleitos, Pythagoras olid siis “asiaadid”?) ja nende “missioonist” Aasiat ja Euroopat kultuuriliselt lähendada. Need on sõnad, mis pärinevad maakaardi pealiskaudsest tõlgendamisest, ja millel puuduvad

reaalsed vasted. Ainult sõna “Euroopa” koos tema mõju all tekkinud mõttekompleksiga sidus meie ajalooteadvuses Venemaa Õhtumaaga mitte millegagi põhjendatud tervikuks.

Raamatute abil kasvatatud lugejate kultuuri toimealal viis paljas abstraktsioon tohutute tegelike tagajärgedeni. Peeter Suure isiku kaudu moonutati sajanditeks ühe primitiivse rahvakeha ajaloolist suundumust – kuigi vaenulikkusega, mis kehastub Tolstois, Aksakovis ja Dostojevskis, lahutab vene vaist Euroopa vaga õigesti ja sügavalt "emakesest Venemaast". (2012a: 602)

Vormi energia on niivõrd tugev, et haarab ja teisendab naaberrahvaidki - nii kuuluvad kartaagolased kui pooleldi antiikse stiiliga rahvas Rooma ja venelased kui pooleldi õhtumaine rahvas suurest Katariinast kuni tsaar Peetri kadumiseni meie ajalukku. (2012b: 225)

Need kaks tsitaati võivad pinnapealsel lugemisel tunduda vastuolulised, kuid tegelikult vastuolu pole. Nimetades venelasi pooleldi õhtumaiseks rahvaks peab Spengler silmas seda, et Õhtumaa kultuuri mõjutused on imbunud Venemaale. Tõeline venelane ei sünni Õhtumaa kultuurikandjaks, vaid nende endi kultuuri puudumise tõttu kannavad nad pealtnäha läänelikke jooni. See pole aga päris venelus, vaid ongi Õhtumaa pindmine mõjutus. Seda väidet toetab järgnev tsitaat:

Teisiti on see ainult faustilise inimese korral ja nendega, kes viibivad tänapäeval faustilise tsivilisatsiooni vaimses lummuses, nagu jaapanlased, juudid ja venelased. Juba see, et meie maailmapildil on dünaamiline sättumus, eeldab töö-hüpoteesi mõistet. (2012b: 395)

Nende tsitaatide kokkuvõtteks võib öelda, et Spengler tunnistab venelust eraldiseisva kultuurina. Järgmiseks toon välja tsitaadid, mis kirjeldavad veneluse iseloomu. Olen kogunud kokku venelaste mõtteviisi kirjeldavad lõigud ning kohad, kus Spengler seletab lahti vene hinge olemust. Esimene kord, kui Spengler “Õhtumaa allakäigus” üldse venelust ja lääne kultuuri vastandab, on järgnevas tsitaadis:

Venelase mõtteviisile on õhtumaise mõtlemise kategooriad niisama võõrad kui õhtumaisele hiina või kreeka omad. Tõeline ja jäägitu arusaamine antiiksetest algmõistetest on meile niisama võimatu kui vene ja india omadest, ning tänapäeva hiinlase või araablase täiesti teistsuguse intellekti jaoks on filosoofial Baconist Kantini üksnes kurioosumi väärtus. (2012a: 47)

Selles lõigus peabki Spengler silmas seda, et kahe erineva kultuurikandja maailmapilt on täiesti erinev. Teise kultuurihinge inimene mõtleb teistsugustes kategooriates vaatamata sellele, et nad võivad omavahel suheldud saada. Erinevate kultuurihingede kandjad viljelevad erinevaid mõtteid. Seda toetab järgmine tsitaat: “Darvinismi põhiidee on ehtsa venelase silmis niisama mõttetu nagu ehtsa araablase jaoks kujutus Koperniku süsteemist.” (2012a: 603)

Spengler leidis, et Peeter Esimese reformid Venemaal olid tehislikud ja päris venelust maha suruvad. Seda kutsub ta pseudomorfoosiks. Jõudes kohani, kus Spengler kirjeldab, kuidas Vene “Merovingide aeg” algab tatarlaste valitsuse kukutamisega või Karl Suur nimetatakse Peeter I “kaasaeglaseks” tasub hoida mees, et seal on mõeldud küll erinevatel aegadel eksisteerivaid inimesi, kuid nende inimeste kultuurid on olnud samas arengujärgus. See tähendab, et Merovingide dünastia oli faustilise suurskultuuri koiduaeg ja tatarlaste valitsuse kukutamine oli vene kultuuri koiduaeg. Karl Suur tegutses Öhtumaa kultuuri tärkamise alguses ning Peeter I Vene kultuuri koidikul.

Teine pseudomorfoos toimub praegu meie silme ees: see algas Peeter Esimese Venemaal. Vene bölinade kangelaslööd tipnesid 1000. aasta paiku valitsenud Kiievi vürsti Vladimir Sviatoslavitsi ja tema ümarlaua rüütlite ning rahvakangelase Ilja Murometsi kohta loodud eepilises tsükli. Juba ainuüksi nende laulude kõrvutamisel sünkroonsete, kuningas Arturi või Ermanarichi või Nibelungide lugudega (viimased olid rahvasterändamise aegu olemas Hildebrandi ja Walthari lauludena) tuleb ilmsiks vene ja faustilise hinge tohutu erinevus. /.../ Suurte bojaarisuguvõsade ja patriarhide moskoviitlikule ajale, mil vanavene leer alaliselt võitles Lääne kultuuri sõprade vastu, järgneb koos Peterburi rajamisega (1703) pseudomorfoos, mis surus primitiivse vene hinge esmalt kõrgbaroki, siis valgustusaja, ning seejärel 19. sajandi võõrastesse vormidesse. Peeter Esimesest sai veneluse õnnetus” (2012b: 254).

Peeter esimese poolt peale surutud reformid olid tehislikud ja kodanlus ning seisused olid võltsitud, leiab Spengler. Kõiksugune läänelik seisustel põhinev ühiskond on tõelisele venelasele võõras. Väidet, et päris venelusele ei ole omane seisuslik sotsiaalproblematika toetab ta veel hiljem:

Kergus, millega bolševism hävitas Venemaal Peetri-aegsed nn. neli seisust (aadlikud, kaupmehed, väikekodanlased, talupojad) tõestab, et need olid vaid jäljendus ja halduslik praktika, kuid ilma igasuguse sümboluseta - viimane ei lase end vägisi lämmatada. /.../ Ehtne venepärane aadel ja preesterkond võivad välja kujuneda alles tulevikus. (2012b: 693)

Päris venelus paljastab oma algupäraseid väljaarenemata jooned 16. sajandil ja on tugevalt seotud suhtumisega religiooni:

Vene 1551. aasta sinodi otsused annavad tunnistust kõige primitiivsemat laadi usklikkusest. Habeme mahalõikamine ja risti valesti kohtlemine tähendavad siin surmapattu. /.../ 1667. aasta "antikristuse sinod" viis raskolnikute sektide eraldumiseni, sest edaspidi tuli risti ette lüüa kolme, mitte kahe sõrmega, ning Jeesuse nime tuli hakata välja ütleva pisut teistmoodi kui seni, mistõttu rangete usklikke meelest läks kaotsi selle võluvahendi võim deemonite üle. Kuid need hirmu mõjul kujunenud nähtused ei ammenda kogupilti ja pole ka selle kõige ilmekam osa. /.../

Hlõstide õpetus "vene Kristustest", keda tolle ajani loetakse kokku seitse, duhhobortsõ oma eluraamatuga, mida nad kasutavad piiblina ja milles olevat Jeesuse suuliselt pärandatud psalmid, skopetsid oma jubedate enesevigastamise käskudega, kõik see, millest pole võimalik aru saada Tolstoist, nihilismist ja poliitilistest revolutsioonidest – miks paistab frankide aeg sellega võrreldes nii ilmetu ja pealiskaudsena? Kas tõesti on religioosset geeniust ainult aramealastel ja venelastel, ja mida on meil oodata tulevaselt Venemaalt nüüd, otsustaval aastasajal, mil on tehtud lõpp takistusele, mille moodustas õpetatud õigeusk?" (2012b: 362-364)

Üheks Spenglerile omaseks kultuuri analüüsimise viisiks on lähemalt vaadata tolle rahva kõnekeelt. Algsümboli peatükis oli juba toodud pikem tsitaat, kus arutletakse vene hinge väljendusvormide üle vene keeles ja võrreldakse seda euroopa keeltega. Spengleri arvates rõhutab vene keele kõla "mõõtnatut erinevust faustilise ja vene hinge vahel". Sama mõtet väljendab Spengler ka järgmises tsitaadis, tuues keele kõrval sisse ka võrdluse kunstiga:

Keeletarvitusse sünenenud "mina" (ego habeo factum), samuti dünaamiline lauseehitus annavad täiel määral edasi sellest sätumusest tulenevat toimimisviisi, mis ei valitse oma suunaenergiaga mitte ainult kujutlust "maailm kui ajalugu", vaid meie ajalugu ennast. See "mina" tõuseb kõrgustesse gooti arhitektuuris – tornitipud ja tugipiilarid on "mina" –, ning seepärast pürgib ülespoole, kõrgemale kogu faustiline eetika, mis Aquino Thomasest kuni Kantini tähendab "mina" täiustamist, kõlbelist tööd "mina" kallal, "mina" õigeksmõistmist usu ja heade tegude läbi, austust ligimeses oleva "sina" ees omaenda "mina" ja tema õndsuse pärast, ning lõpuks seda ülimat: "mina" surematust.

Just seda tajub ja põlgab ehtne venelane isekusena. Vene tahtetu hing, mille algsümboliks on lõputu tasandik, püüab oma mina kaotades taanduda vendade-ilma, mis on horisontaalne, teenimisvalmis, nimetu. Iseendast lähtudes ligimesele mõelda, ennast ligimesearmastuse kaudu kõlbeliselt tõsta, enda pärast pattu kahetseda on talle Lääne isekuse märk, on patune, nagu on seda ka meie toomide taevasse-tungida-tahtmine Vene kirikute kuplitest valitsetud katuse-tasandiku kõrval. (2012a: 429).

Kunstist ja arhitektuurist on teoses palju juttu ja järgnev tsitaat aitab mõista, kuidas Spengler täpsemalt Vene kultuuri loomingu kaudu mõtestas. Vene kultuuri koidikut näeb ta järgnevalt:

Vene eelkultuuri juhatab sisse 1554. aastast pärinev vägev Vassili Blažennõi katedraal Moskvast, mille stiil on samamoodi "vahepealne" nagu kaks tuhat aastat varasemal Saalomoni templil Paabeli maailmalinna ja varase kristluse vahel. (2012b: 119).

Nagu öeldud, ei ole Spengleri arvates veneluse algsümbol, *lõputu tasandik*, veel leidnud oma kindlat väljendust:

ei religioosses ega arhitektoonilises mõttes. Kiriku katus tõuseb maastikust künkakujulisena üsna vähe esile, ja selle lõpetavad telkkatuse tipud "kokošnikutega", mis peavad kõrgusse pürgimist varjama ja selle tühistama. Nad ei kerki üles nagu gooti tornid ega kata midagi kinni nagu mošee kuplid, vaid "istuvad" katusel, rõhutades sellega ehitise horisontaalsust, mis tahab, et teda käsitataks üksnes väljastpoolt. /.../. See pole veel stiil, aga see töötab stiili, mis ärkab alles koos tõelise vene religiooniga" (2012a: 287-288).

Lõpetuseks koostasik pikematest tsitaatidest tabeli, mis katab olulisemad erisused, mis Spengler Dostojevski ja Tolstoi kohta teeb. Spengleri jaoks on Dostojevski prohvet ja seda on teoses korduvalt ja selgelt väljendatud. Tabelis on nummerdatud punktid ning ühe lahtri numbri taga olev väide vastab teise lahtri sama numbri taga olevale väitele. Lisast leiab kõik need mõtted ja väited pikemalt ning põhjalikumalt.

Tolstoi	Dostojevski
1. Minevik	1. Tulevik
2. Lääneliku mõttelaadi kandja	2. Tõelise venelase hingepildi kandja
3. Tolstoi on läbinisti suur arukus, "valgustatud» ja "sotsiaalse meelelaadiga". Kõik, mida ta enda ümber näeb, võtab hilise, maailmalinliku ja lääneliku probleemi kuju.	3. Dostojevski ei tea üldse, mis on (sotsiaalsed) probleemid.
4. Tunneb viha euroopa vastu, mis on tegelikult viha iseenda läänelikkuse vastu	4. Dostojevski seda viha ei tunne. Ta embab kõike siin maa peal niisama kirgliku armastusega. Apokalüptiline, igatsev, ahastav hing.
5. Tolstoi viha omandi vastu on majandusteoreetilist, tema viha	5. Dostojevski teos "Sortsid" pidas vene intelligentsi tagurlikuks. Dostojevski pole konservatiivsel ja revolutsioonilisel mingit vahet: mõlemad on läänelikud. Niisugune

ühiskonna vastu sotsiaaleetilist laadi; tema viha riigi vastu on poliitiline teooria. Mingil viisil kuulub ta Marxi, Ibseni ja Zola juurde. Tema teosed pole evangeeliumide laadis, vaid hiline vaimne kirjandus. 6. Tolstoi on revolutsionäär. 7. Tolstoi kristlus oli arusaamatus. Tema rääkis Kristusest ja pidas silmas Marxi. 8. Linlane ja läänlane Tolstoi nägi Jeesuses ainult sotsiaaleetikut, ning samamoodi nagu kogu tsiviliseeritud Lääs, mis oskab ainult jagada, mitte loobuda, madaldas ta algkristluse sotsiaalrevolutsioonilise liikumise tasemele, ja seda metafüüsilise jõu puudumise tõttu.	hing vaatab kõigest sotsiaalsest üle ja mööda. Ükski tõeline religioon ei taha tõsiasjade maailma parandada. Mis on hingepeinal tegemist kommunismiga? 6. Dostojevski on pühak. 7. Järgmine aastatuhat kuulub Dostojevski kristlusele. 8. Dostojevski Raskolnikov on üksnes keegi "meist". Tema süü on kõigi süü. Edevus ja kõrkus on juba ainuüksi omaenese patu millekski enda omaks pidamine.
--	--

Tabel 3. Tolstoi ja Dostojevski võrdlus.

Kokkuvõtteks toon välja neli väidet, mis annavad edasi käesoleva töö autori hinnangul Spengleri kõige konkreetsemad mõtted:

1. Venemaa on Läänest eraldiseisev kultuuriline üksus.
2. Vene kultuur (sealhulgas kunst) on alles väljakujunemata.
3. Tolstoi on lääne kultuuri vaimu kandja, Dostojevski on tärkava kultuuri prohvetlik esindaja.
4. Tõelist venelust iseloomustab "maadligi tasandikuarmastus".

II Vene mõtlejad Spenglerist ja Venemaast

Spengleri raamatu esimene osa ilmus 1918. aastal, vene keelde tõlgiti see aastal 1923. Juba 1922 aastal ilmus (kirjutatud 1921) Moskvast artiklite kogumik pealkirjaga “Oswald Spengler ja Euroopa allakäik”, mille autoriteks olid neli tuntud filosoofi: Fjodor Stepun, Semjon Frank, Nikolai Berdjajev ja Jakov Bukšnap. Kõik nad olid ka osalised Berdjajevi loodud “Vaimse kultuuri vabas akadeemias”, mis lõpetas oma eksistentsi selsamal 1922. aastal, kui Berdjajev koos paljude teiste vene intelligentsia väljapaistvate esindajatega saadeti Nõukogude Venemaalt ära¹. Kaasautoritest olid sunnitud minema ka Stepun ja Frank, ainukesena jäi kohale Bukšpan. Nagu autorid raamatu alguses märgivad, oli nende eesmärgiks anda venekeelsele lugejale ettekujutus Spengleri raamatust, mis tol ajal veel ei olnud kättesaadav vene keeles. Oluline on ka märkida, et nende käsutuses oli ainult esimene köide ja Spengleri brošüür “Preislus ja sotsialism”, aga enamus olulisi väiteid Venemaa kohta on just teises köites.

Järgnevalt on võetud vaatluse alla valim vene kultuuriteadlasi ja nende endi nägemus kõigepealt Spenglerist ning siis ka oma riigist ja kultuuriruumist. Proovitud on leida eelneva peatüki lõpus olevale neljale väitele poolt- või vastulaused. Venelaste valimisse kuuluvad Nikolai Danilevski, Nikolai Berdjajev, Pitirim Sorokin, Lev Gumiljov, Boriss Uspenski, Juri Lotman, Jakov Bukšnap ja ka inglise päritolu Richard Donald Lewis. Kronoloogilisest aspektist on valitud kõik teoreetikud samast sajandist, et nende vaated oleksid mõjutatud enamjaolt samadest sündmustest. Danilevski elas enne neid ja tema filosoofia tutvustamine on toodud siia töösse aitamaks mõista Spengleri teooria välja kujunemist. Lewise nägemus on venelaste omadele juurde lisatud, kuna esiteks on ta venelust uurinud piisava põhjalikkusega ja teiseks annab see lääneliku koondvaate “väljastpoolt”, suhestudes nii venelaste “seespoolse” vaatega kui ka Spengleri omaga.

¹ Berdjajev oli kaks esimest emigratsiooniaastat Berliinis, kus ta tutvus ka Spengleriga.

Kõikide autorite puhul ei ole leitud vasteid kõigile Spengleri poolt esitatud väidetele Vene kultuuri kohta.

2.1. Oswald Spenglerist

Ajaloolast **Nikolai Danilevskit** (eluaastad 1822-1885) peetakse Spengleri eelkäijaks. Danilevski raamatut “Venemaa ja Euroopa” olevat ka nähtud Spengleri isiklikus raamaturiulis (Torop: 681) Spengler sellele ise ei viita, kuid sarnasusi teooriate vahel on võimalik leida. Raamatus “Venemaa ja Euroopa” kasutab Danilevski orgaanilise elu analoogiaid kultuuritsükli elukäigu kirjeldamisel. Peatükis nimega “Kas Lääs kõduneb?” kirjeldab ta kultuuri kui paratamatult looduses alati järgitavatele ökonoomianõuetele vastavat süsteemi. Kultuurid jõuavad oma kuldsesse ikka eri aegadel, säilitamaks laiemas plaanis tasakaalu. Kui kõik kultuurid maailmas oleksid korraga oma hiilgehetkes, siis oleks see võibolla mõneks ajaks ülim vaatepilt, kuid sellele järgneks ka oikumeeniline kultuuripõud (Danilevski 2013: 220). Spengleri teooria üheks originaalseks elemendiks peetakse algsümbolit, kuid Danilevski riivab ka oma raamatus sarnast nähtust kutsudes kultuuri elukäigu juhiks loovat jõudu (samas: 227). Mitte sellele keskendudes ja oma analüüsi rohkem kultuuri tsüklite uurimisele ehitades võib see jääda märkamata, kuid idee poolest on sel algsümboliga sarnasust ja see on teoses siiski olemas.

Danilevski eraldab inimkonna arengus kolm staadiumi: patriarhaalsus, tsivilisatsioon ja kristlus. Patriarhaalses etapis on rahvas ühise usuga kollektiiv, tsivilisatsioonis toimub inimestes individualiseerumine ja seekaudu ka üks hetk usu kaotamine jumalasse ning kristluses jõuavad inimesed jumala juurde tagasi (Torop 2013: 674). Kultuuriareng on liigitatud kolmeks etapiks: etnograafiline, riiklik ja tsivilisatsiooniline ehk kultuurilise hääbumise etapp (samas: 679). Kõik need arengujärgud toimuvad riikide siseselt, mitte riigipiiride ülestes kultuuriliste kollektiividena (samas: 681).

Vene filosoof **Nikolai Berdjajevi** arutleb 1922. aasta artiklitekogumikus mitte ainult Spengleri teooria, vaid ka autori enda isiku üle, tuues välja, et Spengler oli areligioosne² (Berdjajev

² Sama kordab ka Bukšnap, öeldes, et Spengler on relativist ja skeptik, areligioosne, puhas fenomenalist (Bukšnap 1922: 80). Hiljem tuleb selle juurde tagasi, rõhutades Spengleri hämmastavat “religioosset idiotismi”, mis väljendub

1922: 59). Tema füsiognoomiline lähenemine ei tule Vene kultuuri kontekstis kasuks ja ta ei suuda oma areligioosse tausta tõttu Berdjajevi arvates ka mõista religiooni olulisust nii Vene kultuuris kui ka kristluse rolli üldse maailma ajaloos. Sellele vaatamata paistab tema üldine suhtumine Spenglerisse käesoleva töö autori hinnangul austav. Spengleri veaks peab Berdjajev tsivilisatsiooni ja kultuuri puhtkronoloogilist vastandumist öeldes, et kultuuri leidub tsivilisatsioonis ja tsivilisatsioon eksisteerib kultuuris (Berdjajev 2015: 139). Kultuuri ja tsivilisatsiooni eristus on Spengleril küll väljatoodud hiilgavalt, leiab Berdjajev, kuid venelaste jaoks ei ole selles midagi uut. Nende jaoks on see juba ammu teada ning paljude vene kirjanike ja mõtlejate Lääne-vaenulikkus oligi eelkõige Lääne tsivilisatsiooni vastasus (Berdjajev 1922: 65).

Vene teadvuses on kultuuri ja tsivilisatsiooni vaheline eristus tehtud juba ammu enne Spenglerit ja Vene vaimule on omane olla alati tsivilisatsiooni vastu ja kultuuri poolt. Berdjajev spekulatsioon, et Vene kultuur on püsinud just tsivilisatsioonile oponeeriv ka seetõttu, et venelased ei ole kunagi antiikkultuurist suuri mõjutusi saanud. Spengleril endal ei ole Berdjajevi arvates ajalugu ja tema puhul ei saa rääkida ajaloo filosoofiast. Tema jaoks ei eksisteeri ühtset inimkonda kui ajaloo ühtset subjekti. Ajalooline saatus, kultuuri saatus eksisteerivad Spengleril samas mõttes nagu lille saatus. Ainult kristlus teeb võimalikuks ühtse ajalootunnetuse, Spengler aga läheb tagasi paganliku partikulaarsuse juurde. Tema jaoks, nagu ka ellini jaoks, ei eksisteeri ajaloolist kaugust (samas 1922: 61). Ühtlasi on Berdjajevil samasugune suhtumine tsivilisatsiooni kui Spengleril pidades seda hingetuks ja üksluiseks (Avramets, Salupere 2021: 2).

Sotsioloog ja kultuuriteadlane **Pitirim Sorokin** väidab Spenglerile märksa järsemalt vastu kui Berdjajev. “Meie ajastu kriisis” kutsus Sorokin Spengleri ideed täiesti ekslikuks. Sorokin leiab, et viimased 4 sajandit on tõepoolest kogu Lääne kultuuri ühiskond ja selle peamised valdkonnad olnud lagunemises (Sorokin 2017: 20-21), kuid see ei tulene iga suurskultuuri juba eos hukule määratud saatusest, vaid kollektiivsest teisenemisest. Oma raamatu esimeses peatükis väidab ta kultuuri bioloogiliste surma-analoogiate pooldjate kohta järgmist:

nt selles, et ta näeb gooti kirikute esteetikas teed ja püüdu Jumala poole, kuid absoluutselt ei mõista seejuures, mis toimub kirikus endas (samas: 88).

Ükski nende väga vanade teooriate pooldajatest ei ole näidanud, mida ta mõtleb ühiskonna lapsepõlve või kultuuri raugalikkuse all; millal üks elujärk lõppeb ja järgmine algab; millal ja kuidas mingi ühiskond sureb ning mida ühiskonna või kultuuri surm tähendab. Igas sellises suhtes kujutavad nimetatud teooriad endast üksnes analoogiaid, mis koosnevad defineerimata terminitest, olematust ühetaolisusest, tõestamata väidetest. (samas, 27)

Tõenäoliselt peab Sorokin siin silmas Spengleri argumentatsiooni stiili, mis on ülimalt filosoofiline, mänglev, keerutav ja kohati ebakonkreetne. On lausa väidetud, et Spengleri töö ei ole mitte filosoferiv kultuuriteooria, vaid oma filosoofia väljendamine kasutades kultuuriteooriat instrumendina (Swer 2019: 2). Siiski, kõike arvestades tuleks siin käesoleva töö autori arvates mainida, et on ka väga palju konkreetseid jooni ja tunnuseid, millele Spengler oma teooria rajas ja tema üle tuhande leheküljeline raamat ei koosne vaid umbmäärasusest.

Sorokini kohaselt ilmutab Lääne kultuur hetkel kõiki loomingulise ammendumise ja allakäigu tunnuseid, kuid see ei ole fataalne kriis, vaid üleminekuperiood ühelt fundamentaalselt ühiskondlikult vormilt teisele. Ühiskondlikuid vorme liigendab Sorokin kolmeks: ideatsionaalne, meeleline ja idealistlik. Ideatsionaalset vormi iseloomustab religioossus ja ühenduse otsimine endast kõrgemaga. Selles vormis ei ole oluline loomingu puhul autor, vaid teos ise. Näiteks keskajal valitses ideatsionaalne vorm. Katedraalidel ja skulptuuridel pole autoreid kirja pandudki, kuna inimesed ei hoolinud aust ja kiitusest, vaid täitsid isiklikust mainest kõrgemat missiooni (samas 2017: 44). Ideatsionaalse vormi vastandvorm on meeleline. Meeleline vorm kujutab endast loomingut loomingu enda pärast.

Kui ideatsionaalne kunst põhineb ülemeelelisel ja religioossusel, siis meeleline kunst põhineb empiirilise ja meeltega tajutava loomele. Meelelises kunstis on teemadeks inimesed, seiklused ja käegakatsutav. Kui meeleline kunst hakkab manduma, siis hakkab looming pöörlema ümber prostituutide, kurjategijate ja hulkurite (samas: 35). Kolmas ühiskondlik vorm on idealistlik ja see kujutab endast kahe eelneva vaheastet. Idealistlikus vormis kujutatakse ka meelelis-empiiriliselt tajutavat kunsti, kuid õilsamas vormis.

Sorokini kohaselt on meie ühiskonnas valitsenud sajandeid meeleline ühiskondlik vorm. Sorokin prognoosib liikumist praegusest arenumasse ja täiuslikumasse vormi (samas: 297). Täieliku allakäigu välistab ta täiesti väites, et Lääne kultuur ei saa alla käia, kuna Lääne kultuuri sotsiaalne liikumine ei ole kunagi täielikult ühendunud kultuurilise liikumisega. Selleks, et saaks toimuda tema kohaselt täielik suurkultuuri katkemine peab see olema oma arengus terviklikult

ühes ja samas etapis. Praegu on aga käimas vaid uue süsteemi sünn, aga mitte mujal, nagu see on Spengleri teoorias, vaid samamoodi Lääne rahva seas. Kõik ühiskondlikud ebamugavused ja kriisi- ilmingud on tulenenud mandunud süsteemi lagunemisest ja välja vahetumisest uuega.

Ajaloolane-etnoloog **Lev Gumiljov** (1912–1992) arendas välja Oswald Spengleriga kohati analoogse teooria, mis põhines etnograafilistel, ajaloolistel, geograafilistel ja bioloogilistel vaatlustel. Nii Gumiljovil kui ka Spengleril on sarnaseid arusaamu erinevate kultuuride arengust. Näiteks Antiik-Kreeka kultuuri tipp hetke ja allakäigu dateerivad nad samamoodi. Spengleri ja Gumiljovi teooriate erinevus aga seisneb meetoodilises lähenemises ja teooriakeskmes. Teooriakeskmeks nimetab käesoleva töö autor Spengleri puhul algsümbolit ja Gumiljovi puhul tema passionaarsuse mõistet. Mõlemad teoreetikud uurivad maailma ajaloo arengu loogikat. Spengler läheneb oma uurimusele enamjaolt kultuuritekstide kaudu, Gumiljov aga keskendub peamiselt rahvale ja indiviidide saavutsutele. Spengleril on iga suurskultuur määratletud peamiselt kaunite kunstide loomingu analüüsides, Gumiljovil aga erinevate ajalooliste indiviidide elukäikude põhjal. Gumiljov uurib kultuuri välise kaudu, Spengler aga sisemise ja seetõttu on Gumiljovil passionaarsus, Spengleril aga algsümbol.

Passionaarsus on Gumiljovi kohaselt säärane pingeline ühe kultuuri sees inimeste vahel, mis väljendab end etnoste kandjate ehk üksikindiviidide kaudu (Gumiljov 2018: 412). Passionaarsuse kasvu tagajärjel ilmnevad sotsiokultuurilised suursaavutused, kus rõhk on imepäraste inimeste suurtegedel. Napoleon on passionaarsuse ehe näide oma tohutu vallutamisanuga, mis tema kõiki sõjaretki taga kannustas (Gumiljov 2018: 401). Gumiljov kutsub Spengleri elutööd suurejooneliseks konstruktsiooniks (samas: 45), kuid mitte täiesti rahuldavaks (samas: 203). Põhjenduseks toob ta väite, et iga sotsiokultuuriline liikumine on liiga omamoodi, et seda nelja-etapilise tsükli liigendusega kirjeldada luues seejärel nende vigade parandamiseks oma taksonoomilise liigenduse (samas: 204).

Gumiljov ütleb veel, et ei saa maailma ajaloo arengut uurides öelda üldistades allakäik, sest see tekitab küsimuse, et mis see täpsemalt alla käib. Napoleoni vallutusi võime tagantjärele imetleda, kuid samal ajal oli prantslaste reaalne igapäevane toimetulek keeruline ja ebamugav (samas: 383). Pikemat detailset kriitikat Spengleri kohta teoses “Etnogenees ja maa biosfäär” pole. Küll aga on võimalik raamatuga lähemalt tutvudes mõista, et nende teooriates on palju sarnasusi ning Gumiljovi enda teooria ongi tema nägemus sellest, mis on tema arvates Spengleri teooriast täpsem.

Eelneva põhjal võib väita, et venelased ei olnud Spengleriga täiesti nõus, nii selles, mis puudutab Vene kultuuri kui ka selles, mis puudutab kultuuriteooriat üldisemalt. Kui käesoleva töö autorile oleks teada mõni vene kultuuriteoreetik, kes Spengleriga täielikult nõustub, siis oleks ta kindlasti siin töös ka välja toodud. Berdjajev ja Gumiljov esindavad Venemaal elavate kultuuriteoreetikute nägemust. Sorokin saadeti 33. aastaselt riigist välja valitseva riigikorraga mitte nõustumise tõttu ja peaaegult kogu oma ülejäänud elu veetis ta Ameerika Ühendriikides. Kõik oma suuremad tööd, kaasaarvatud “Meie ajastu kriis”, on ta avaldanud pärast Venemaalt lahkumist (Käärrik 2017: 318). Tema nägemus on sellevõrra antud töö kontkkestis väärtuslikum, sest ta sai vene kultuuri kõrvalt hinnata. Selle kaudu on esindatud vaade Vene kultuurile nii sisemiselt kui ka väliselt.

2.2. Vene kultuurist

Vene kultuuri üle mõtiskledes tekkis idee kasutada moodsat tehisintellekti nimega ChatGPT, millesse on väidetavalt lisatud kogu internetis olev informatsioon aasta 2021 seisuga. Robotilt on võimalik küsida mis tahes küsimus ja see annab ülevaatliku üldise vastuse interneti avarustes oleva põhjal. Kui ma küsisin robotilt vene kultuuri kirjeldust, vastati mulle järgnevalt:

Russian culture is a rich blend of Eastern Slavic and Finno-Ugric traditions, as well as significant influences from Mongol, Turkic, and Mongol-Tatar cultures. It is known for its traditional folk music, dance, and art, as well as its iconic literature, such as the works of Pushkin, Dostoevsky, and Tolstoy. The country also has a strong tradition of religious art, including the famous onion domes of its Orthodox churches. Additionally, Russian cuisine is diverse and hearty, featuring dishes such as borscht, pelmeni, and shashlik.

Huvi pakkus Vene kultuuriga seotud religioossuse aspekt. ChatGPT vastus on käesolevasse töösse lisatud seetõttu, et tehisintellekt arvestab kvantitatiivselt enim rõhutatud kultuuri iseloomujooni ja on tõstnud kõikvõimalikest variantidest esile just nimelt religiooni. Järgmiseks tuleb vaatluse alla venelaste endi nägemus nende kultuurist ja suhtest läänega.

Nikolai Danilevski pigem eraldab Venemaa Euroopast. Vene kultuur ei ole kasvanud välja antiikmaailmast ega koosne ka germaani vaimu sügavusest (Danilevski 2013: 84). Vene identiteet konstrueerub läänluse ja slavofiilsuse pingeväljal (Torop 2013: 671). Danilevskit lugedes muutub

aina enam selgemaks, miks teda Spengleri eelkäijaks peetakse. Nende argumentatsioonide stiilides on sarnasusi, näiteks kui Danilevski toob Venemaa psüühilise laadi omapärad esile võrreldes seda Euroopa omaga. Tema kohaselt on venelastele alati omane olnud religiooni tähtsus (2013: 253). Venelaste sallivus ja hool on neile omane. Nii Lääs kui ka Venemaa on saanud õigeusust kultuurilisi mõjutusi. Läänes muutusid need üks hetk aga väga vägivaldseks. Spenglerlikkuse element on tajutav lauses:

Kui see ei elanud sellist moondumist [õigeusu mõjutustel vägivaldseks] üle venelaste ja üldse slaavi rahvaste juures, siis tähendab see, et nende enda loomulikes omadustes polnud sellise moondumise idusid, või vähemalt olid need idud nii nõrgad, et ei suutnud jagu saada sellest tasasuse vaimust, mida kristlus hõngab ning olles kristluse omandanud, allusid nad sellele täielikult. (samas: 253)

Kindlasti ei saaks väita, et Danilevski leiab ka, et Tolstoi kuulub läände. Tolstoi osas on ta kirjutanud, et ta tahaks näha Euroopa kirjanduses, kedagi, kes on sama kõrgel tasemel (Danilevski 2013: 660). Sellest võib järeldada, et ta eraldab Tolstoi selgelt vene kirjanduse esindajaks. Dostojevski kohta pole raamatus “Venemaa ja Euroopa” Danilevski ise kirjutanud. Küll aga on austatud õppejõu ja kultuuriteadlase Peeter Toropi järelsõnas öeldud, kuidas Dostojevski nägi Venemaad ja Euroopat. Nimelt kirjutas Dostojevski oma sõbrale Apollon Maikovile, et Venemaa missioon on õigeusk, see on justkui idast tulev valgus, mille eesmärgiks on valgustada seda pimestunud ja Kristuse kaotanud Euroopat (Torop 2013: 675). See on huvitav kommentaar, kuna Spengler väitis, et tõeline vene religioon on alles tärkamas ning Dostojevski saab sellest aru (vt Lisa).

Nikolai Berdjajev nimetab Dostojevskit kõikidest venelastest kõige venelikumaks (Berdjajev 2023: 18). Ühtlasi kirjeldab ta Dostojevski inimese käsitusel prohvetlikuna (samas: 36). Veneluse üheks iseloomulikuks jooneks on vastuolulisus ja Dostojevski pale kahestub tema sõnul samamoodi kui Venemaa pale kutsudes esile vastandlikke tundeid (samas). Tolstoid ei liigita Berdjajev läänelikuks kirjeldades, kuidas läänlasi kütkestab vene Ida saladuslik sügavus pidades silmas selle all nii Dostojevski kui ka Tolstoi loomingut (samas: 16). Berdjajevi ja Spengleri väited Venemaa tuleviku osas on kergelt sarnased. Nagu eelpool sai mainitud, siis Dostojevski on justkui vene kultuuris prohvetlik ning raamatus “Venemaa saatus” kirjeldab Berdjajev mitmes kohas Venemaad alles tärkavas võtmes (samas: 38) ja (samas: 80).

Berdjajevi sõnul on venelaste jaoks läänelik kultuur läbipaistev ja arusaadav. Euroopa hing ei ole neile kaugel ja arusaamatu, vaid nad on sellega sisemises suhtluses, tunnevad selle energiat olles samaaegselt vene Idamaa. Seetõttu on vene mõtte horisont ja haare olema avaram, talle on nähtavad kaugused. Ajaloo filosoofia on alati olnud venelaste jaoks põhihuviks, alates Tšaadajevist. Venemaa on vahendajaks Lääne ja Ida vahel. Venemaal on peidus saladus, mida me ise ei suuda veel täielikult mõtestada, meie tund pole veel tulnud (Berdjajev 1922: 72).

Pitirim Sorokin ei eralda vene kultuuri Lääne omast täielikult. Lugeses ette Lääne kultuuris erinevatel sajanditel toimuvaid muudatusi ja kunstilisi saavutusi kaasab ta ka venelaste omi. Sorokini väitel on Lääs ja Euroopa kunstiliselt samas arengujärgus ehk meelelise kunsti arengujärgus. Näiteks rääkides meelelise vormi kirjanikest nimetab ta sinna juurde ka Tolstoi ja Dostojevski (Sorokin 2017: 257). Loetledes muusikutest ja komponeerijatest Richard Wagnerit ja Johannes Brahmsi lisab ta lõppu ka Pjotr Tšaikovski. Vastupidiselt Spenglerile väidab Sorokin sõna-sõnalt, et Tolstoi ja Dostojevski käsitlevad samu ühiskondlikke, moraalseid ja psühholoogilisi probleeme (samas: 283). Kuna Sorokin ei eralda Venemaad Euroopast, siis ei hakka käesoleva töö autor uurima, kuidas Sorokini meelest saaks vene hinge kirjeldada.

Ülevaatlilikult on Sorokini nägemist seisust Venemaast ja Vene kultuuris kirjeldatud kui ühiskondlikele kriisidele järgnevat dekadentsi (Finkel 2005: 165). Venemaa on kõikide kriiside ja sõjaliste konfliktide tagajärjel moraalselt, vaimselt ja intellektuaalselt niivõrd alla käinud, et tõenäoliselt on kadunud lootus lähiajal uuesti targata ja kultuuriliselt ühiskondlikusse harmoonilisse seisu jõuda (samas: 164). Ehk tasub ka mainida, et Sorokini negatiivset hoiakut oma kodumaa suhtes võis võimendada tema pagendamine.

Lev Gumiljovi "Etnogenees ja maa biosfääri" lõpus olevas intervjuus vastab Gumiljov otse, millises arengujärgus venelased oma kultuuriga hetkel on. Lääne-Euroopat peab ta eraldiseisvaks üksuseks alates 9. sajandist. Spengleri teoorias oli see umbes õhtumaise kultuuri alguspunkt. Venelasi liigendab ta terviklikuks üksuseks alates 14.-16. sajandist (Gumiljov 2018: 822). Selle all on silmas peetud, et venelased on noorem rahvas kui Lääne-Euroopasse kuuluv kollektiiv. Edasiseks ta ennustab, et venelastel on nüüd võimalus kas tõusta ja hakata arenema tsivilisatsiooni etappi või killustuda ja kaduda, saatus on venelaste endi kätes (samas).

Teoses "Etnogenees ja maa biosfäär" on Dostojevski ja Tolstoi kohta tehtud väited pigem põgusad. Gumiljovi jaoks on Dostojevski selgelt passionaarsuse ehk kultuurilise loomisjõu kandja, kuid ta ei tõsta teda otseselt teistest loomeinimestest kõrgemale (Gumiljov 2018: 422-423) ja

(samas: 445). Tolstoi kohta on kirjutatud käesoleva töö autori hinnangul üks huvitav lõik, mis jätab küll palju tõlgendamisruumi, kuid käesoleva töö autori rõõmuks on siia välja toodud sellegipoolest:

Kui me peame positiivseks algeks biosfääri jaatamist koos kõikide selle seaduspärasustega, mille hulka kuulub ka elusolendite tapmine, siis on vastupidine seisukoht eitav, ehkki ta võib olla seotud kurjale mittevastupanemisega. Tolstoi näitas "Kreutzeri sonaadis" üpriski järjekindlalt, et kuna inimsugu peab oma eksistentsi jätkamiseks paratamatult tappa, oleks parem, kui ta oma olemasolu lõpetaks. (Gumiljov 2018: 719)

Käesoleva töö autorile meenus selle lugemise järel, et mõtiskledes iibe vähenemise üle jõuab Spengler väiteni, et kuna kultuur enam ühtki suurejoonelist tegu või loomingut produtseerida ei suuda, siis ei ole mõtet ka inimestel siia hingemaailma sündida (Spengler 2012b: 139). Käesoleva töö autori pakub, et siin on võimalik luua üks seos. Nimelt Tolstoi, kandes endas läänelikku vaimu, hakkas viljelema ühe oma jutustuse kaudu elu eitavat filosoofiat. Lääne kultuuri kõdunev hing kõneles tema sees ja nii sündis "Kreutzeri sonaat".

Duaalsus ja messianism

Kuigi Spengleri tehtud väidetele said justkui venelaste endi poolt- ja vastuväited otsitud, siis käesoleva töö autori hinnangul võiks Venemaast veidi veel rääkida. Spengler kirjeldas Venemaad lühidalt ja keskendus piiratud nähtustele. Vene kultuuris on aga veel ilminguid, mida antud töö kontekstis tasuks tõenäoliselt mainida.

Ka **Juri Lotman ja Boris Uspenski** artiklikogumikus "Vene kultuuri semiootika" on Peeter I ja tema teod Venemaal täiesti loomulikud (Lotman, Uspenski 2022b: 226-227). Lotman ja Uspenski on Venemaa valitsejate ajaloole omast religioossuse aspekti veel lahanud. Venemaa jaoks ei ole kirik ja võim kaks eraldi valdkonda. Valitseja on Venemaal jumalikul positsioonil. Seda on näha vene valitsejate ajaloost. Venelaste jaoks olid nad kas tõelised tsaarid või isehakanud. Üks omandas püha staatuse ja teine oli saatanast. Ka nimedest võib seda täheldada. Venemaal on valitsejateks olnud nii Peeter Suur ja Katariina Suur kuid ka Ivan Julm. Iseloomustavate nimede valik ei ole küll taandata vaid Vene kultuurile, kuid illustreerivaks näiteks võib selle siiski juurde lisada. Venemaale iseloomulik võimu usurpeerimine algas vahetult pärast seda kui tsaari kroonimisele lisandus ka salvimise rituaal, mis sakraliseeris tsaari kui valitseja (Lotman, Uspenski

1996: 1). Vene kirglik pürg pühaduse ja religioossuse poole peegeldub isehakanud tsaaride rohkuses. Vene kultuuri pinge kannustab tagant isehakanuid, sest üheski teises kultuuris ei ole nii suurt igatsust jumalikkuse järele. Mitte ainult võim ei ole see, mis venelast liikuma paneb. Vaid võimust ei piisa, jumalikkus ja pühadus sütitavad vene vaimus tule (mina).

Lotman ja Uspenski toovad vene kultuurist esile veel duaalsuse. Duaalsus on leitav nii ideoloogias, poliitikas ja religioosses plaanis. Religioonis on surmajärgne elu kas paradiis või põrgu, Lääne katoliiklikus süsteemis lisatakse sinna vahele ka puhastustuli. Pärast puhastustuld on nõnda veel lootust pääseda paradiisi, aga venelastele ei ole säärast vahe-etappi ette nähtud. Säärane polaarsus iseloomustas ka ühiskondlikku pilti. Kui kultuur muutus, siis see ei olnud areng, vaid hoopis eshatoloogiline pööre. Vene kultuuris toimuvad pidevad reaktsioonilised liikumised (Lotman, Uspenski 2022a: 133).

Tunnus, mille leiavad Vene kultuurist nii Berdjajev, Lotman kui ka Uspenski on duaalsus. Duaalsus on leitav nii ideoloogias, poliitikas ja religioosses plaanis. Religioonis on surmajärgne elu kas paradiis või põrgu, Lääne katoliiklikus süsteemis lisatakse sinna vahele ka puhastustuli. Pärast puhastustuld on nõnda veel lootust pääseda paradiisi, aga venelastele ei ole säärast vahe-etappi ette nähtud. Säärane polaarsus iseloomustas ka ühiskondlikku pilti. Kui kultuur muutus, siis see ei olnud areng, vaid hoopis eshatoloogiline pööre. Vene kultuuris toimuvad pidevad reaktsioonilised liikumised (Lotman, Uspenski 2022a: 133).

Peeter Toropi “Dostojevski semiootika” kursuse raames sai ka arutatud, kuidas venelasele on ohus kasiinoski kas võita suurelt või kaotada kõik. Vahest on kõige kaotus isegi suurem au, kuna sellesse on sisse kodeeritud üdini polaarne “lõpuni minemise” element. Selle elemendi all on silmas peetud sellist absoluut-duaalset “kas kõik või mitte midagi” ja “kui juba, siis juba” mentaliteeti. Ei ole mõtet võtta asju ette poolikult, kuna poolikult teevad asju “nõrgad inimesed”. Kui midagi alustada, siis pigem kaotada juba kõik, kui jätta pooleli. Kaotuse võlu peitub kartmatuse eksponeerimises. Võita on lihtne ja mugav. Kaotus on aga valus ja palju suurem katsumus. Selline iseloomujoon on Vene kultuurile omane.

Järgmiseks on toodud välja kultuuriteadlase **Richard D. Lewise** nägemuse Vene kultuurist. Ta on rahvuselt küll inglane, mitte venelane, kuid tema ülevaatlikus teoses “Kultuuride vahelised erinevused” on välja toodud huvitavaid venelaste iseloomujooni. Vaatamata ta rahvusele sobivad tema märkused siiski käesoleva töö autori hinnangul antud tööd täiendama. Tema

nägemused venelastele omastest iseloomujoontest kattuvad paljuski Vene endi mõtlejate omadega. Suurematest Vene kultuuri panustajatest toob ta välja Tšehhovi, Tšaikovski, Rahmaninovi, Dostojevski, Tolstoi, Peeter I-se ja Aleksander Nevski. Tema raamat on loodud eesmärgiga luua erinevate kultuuride vahele mõistmist ja Vene kultuur on tema hinnangul täiesti omapärane ning venelastega edukaks suhtlemiseks on vaja nende kultuuri iseärasustega arvestada (Lewis 1999: 248–249).

Vene kultuuri väärtuste alla liigendab ta kaastunde, tundlikkuse vanemate austamise, armastuse laste vastu, eneseohverduse, stoilise kannatlikkuse ja südamesõpruse (samas: 255). Iseloomujooned, mis on väga sarnased venelaste endi välja toodud kirjeldustele, on muuhulgas tundlikkus ja emotsionaalsus, uhkus, luulelisus, kollektivism ja lahkus. Venelaste jaoks on esmane inimene ise ja seejärel alles raha, võim ja muu säärane (samas: 252). Sissejuhatuses maininud Kerry Bolton kirjutas ka Spengleri vaadetest Venemaa osas. Temagi uuris vene kultuuri kontekstis väiteid Dostojevski kohta ja võrdles neid Berdjajevi väidetega. Selles artiklis leidis üks mõte, mis sobib käesoleva töö autori arvamusel stiililiselt siia töösse hästi. Seoses kollektivismiga lisas ta järgneva keeleanalüütilise rea:

род [rod]: perekond, liik, sort, perekond (bioloogia)

родина [ródina]: kodumaa, isamaa

родители [rodíteli]: vanemad

родить [rodít']: sünnitama

роднить [rodnít']: ühendama, kokku tooma

родовой [rodovói]: pärilik, hõimkondlik

родство [rodstvó]: sugulus

Käesoleva töö autorile tundub, et Bolton lisas sellest род-ide variatsioonide rea, kuna selle kaudu on võimalik näha, mis sõnad on venelaste jaoks samas tüvest ehk siis sarnase tähendusväljaga. Kodumaa, hõimkondlikkus, isamaa, ühenduvus – need seisvad kõik samal tüvel (Bolton 2016: 229-230).

Kui venelaste hoiakut teineteise osas saab kirjeldada sõnaga hõimkondlik, siis Ameerika osas on nende vaateid teisiti kirjeldatud. Richard Lewise raamatus sesiab järgnevalt: “Nende suhtumine Ameerikasse on kahtlustav, samas segatud otsese imetlusega.” Ameerika pole

ilmselgelt Euroopa, kuid toon selle siiski siia töösse, kuna sama idee mõttearendus jätkub ka järgmisel leheküljel, kus on juba üldistatud Euroopa ja Lääs kokku. Ühtlasi võib märkida, et Euroopa ja Lääs ei ole kultuuri kontekstis eraldiseisev üksus Ameerikast.

Lewise toob venelaste puhul välja ka kollektivismi. Lewisel on eesmärk lihtsustada suhtluseid ja seetõttu teeb ta suuri üldistusi. Samal ajal on need täiesti tõsiseltvõetavad arvestades, et ta veetis peaagult kogu oma elu kultuuride sisemaailmu uurides ja on selle eest ka rahvusvaheliselt tunnustatud.

Järgmiseks on sõna antud ka vene kirjanik Leo Tolstoile. Erinevatele eespool toodud hinnangutele vaatamata on Tolstoid siiski peetud üheks Vene kultuuri suurkujuks ja tema vaated ei saa paratamatult teha muud kui käesolevat tööd täiendada. Tolstoi peab religiooni ülimalt oluliseks elemendiks kultuuris. Religioossuseta kunst või religioossusele vastukäiv kunst on logelevate inimeste tühine lõbu (Tolstoi 2013: 76). Tõelise ja mitte-tõelise kunsti eristus seisneb tema sõnul just nimelt jumalikkuse elemendis:

Alati, igal ajal ja igas inimühiskonnas on olemas selle ühiskonna kõigile inimestele ühine religioosne teadmine selle kohta, mis on hea, mis kõlvatu, ning seesama religioosne teadmine määrabki tunnete väärtuse, mida kunst edasi annab. Ja seepärast on kõik rahvad alati kiitnud ja heaks tunnistanud kunsti, mis selle rahva liikmete ühisest religioossest teadvusest lähtuvaid tundeid edasi annab; ning eitanud ja kõlvatuks tunnistanud kunsti, mis selle religioosse teadvusega vastuolus olevaid tundeid edasi annab; ja ometi jäi ülejäänud suur kunstiväli, mille vahendusel inimesed omavahel suhtlesid, üldse hinnanguta ja seda eitati ainult siis, kui see oli vastuolus oma aja religioosse teadvusega. (samas: 63)

Ka Berdjajevi jaoks on religioossus Vene kultuuris väga tugevalt esindatud. Viiteid võib leida sellele alustades erinevatest sektilistest liikumistest (Berdjajev 1948: 25) kuni tsaari nägemist jumala asemikuna (samas, 29). Moskva tsaaririigi rahvas pidas end väljavalitud rahvaks ja tõelise kristluse vedajaks, nagu märkisid ka Lotman ja Uspenski. Moskva tsaarid pidasid end Bütsantsi keisrite järeltulijateks (samas, 30).

Eelnevatest alapeatükkidest võib märgata, et venelastel endil on väga vastandlikud arvamused ja üksmeelset venelaste hinnangut nende vastuste põhjal koostada ei saa. Ehk on see nii seetõttu, et Vene kultuur pole ikka veel täielikult välja kujunenud. Või on õigus Tjuttševil, ja ratsionaalselt, teaduslike vahenditega pole võimalik vene hinge (kultuuri) mõista:

Умом Россию не понять,

Аршином общим не измерить:

У ней особенная статья -

В Россию можно только верить.

Фёдор Иванович Тютчев (1869)

(Berdjajev 2023: 17).

Kokkuvõte

Oswald Spengleri “Õhtumaa allakäigule” reageeriti Venemaal üsna kiiresti peale selle ilmumist. On selge, et venelased ise vene kultuuri niiviisi ei näinud kui Spengler. Samas nende vastuväidetes puudus ühtsus. Keegi ei nõustunud kellegagi täielikult. Ehk tuleneb see sellest, et Vene kultuur on veel väljakujunemata. Tegelikult ei ole venelaste arvamuste erinevus üllatav arvestades, kui lai oli mõni uurimise all olev väide. Näiteks väljakujunemata kultuurist on võimalik arutleda paljude erinevate nurkade alt ja leida erinevaid loogilisi vastuseid.

Spengler, nagu Berdjajevgi esile tõi, ei olnud kristlane. Käesoleva töö autori tausta-uuringu kohaselt ei kuulnud ta ühtegi religiooni. Tal olid küll juudi juured, kuid seda hetkel siin mõjutavaks faktoriks ei peeta. Võib isegi spekulatsioonida, et tema ülistav suhtumine suurskultuuri kevadesse ja põlgav hoiak tsivilisatsiooni tuleneb äkki isiklikust igatsusest jumala järele. Teisisõnu kui tal oma isiklikus elus oleks jumalaga kontakt loodud, siis võib olla ta nii emotsionaalseid seisukohti tsivilisatsiooni osas ei võtaks.

Spengleri väited vene kultuuri suhtes said käesolevas töös autori hinnangul lahti võetud ning vastuväiteid neile ka uuritud. Sellist tüüpi kultuuri uurimise meetod pole küll hetkel väga levinud, kuid sellel on palju võimalusi ja potentsiaalset arenguruumi. Kultuur kui mehhanism on siamaani müstika. See tähendab, et kuidas kultuur täpselt käib ja mis suunas see järgmiseks liigub, ei ole kellelegi täpselt teada. Kultuuri täpse valemi koostamine on tõenäoliselt võimatu. Kui tekiks inimestes nii võimas eneseteadvuse tase, siis tõenäoliselt järgnevalt ilmneks kohe uus müstiline jõud, mida uurima hakata. Sellegipoolest on kultuuri uurimine väärtus iseeneses, millel on paratamatult keskkonda ja ka uurija isiklikku maailmapilti rikastav tulem.

Spengleri teooria sai palju kriitikat ning talle heideti ette, et tema väited on kohati sobitatud tema teooriaga. Küll aga ei eksisteerigi kunagi ühtegi valmis teadlast. Kultuur kui selline on pidevas arnegus ja erinevate teooriate küllus vaid rikastab seda. Spengleri teooria on kohati väga

sügav ja edasi-avarduv. Edasi-avarduva all on siinmõeldud fenomeni, kui üks ja sama tekst omistab erinevatel lugemistel uusi tähendusi. Käesoleva töö autor kohtus esimest korda “Õhtumaa allakäiguga” mitu aastat tagasi. Tsitaadid, mis said loetud esimesel korral, on nüüdseks tähenduslikult teisenenud, olgugi, et kõik sõnad on tegelikult samad.

Edasi-avarduv omadus on tõestele tekstidele iseloomulik nähtus. Tõde kui sellist ei ole siin mõeldud füüsika seaduste tüüpi tõena või keemiliste katsete alati kontrollitava tulemi mõttes. Pigem on tõde miski, mis ajaga sügavamaks muutub. See ei ole küll empiiriliselt kontrollitav tõde, kuid see on tajumuslikult reaalsem kui mõni füüsikaline seadus. Spengleri teoses leiab kultuuri uurimise arutluskäikude keskelt, ümbert, tagant ja eest väga palju erinevaid sügavaid maailmaavardavaid ideid. Kas ka tema kultuuri ette ennustavad ideed tõele vastavad, pole veel teada. Seniks seisneb tema töö väärtus maailma-ajaloo kaardistamises ja sügavate filosofoerivate arutluskäikude kaudu kultuuride tundma õppimises ja käesoleva töö autor loodab, et antud töö aitab selle mõistmisele veidi kaasa.

Kirjandus

- Avramets, Irina; Salupere, Silvi 2021. Veelkord kultuuritüpoloogiast. *Acta Semiotica Estica* XVIII: 72–91.
- Berdjajev 1922 = Н. А. Бердяев. Предсмертные мысли Фауста. In: *Освальд Шпенглер и Закат Европы*. Москва: Берег, 55–72.
- Berdjajev, Nikolai 2023. *Venemaa saatus*. Tallinn: Postimehe kirjastus.
- Berdjajev, Nikolai 2015. *Inimese orjusest ja vabadusest*. Personalistliku filosoofia kogemus. Tartu: Ilmamaa.
- Bonta, Steven 2014. Towards a semiotic theory of historico-cultural cycles: The semiotic contours of Spengler's "prime symbols". *Semiotica* 202: 589–607.
- Bolton, Kerry 2016. Oswald Spengler on the Soul of Russia. *International Journal of Russian Studies* 5: 227–241.
- Bukšnap 1922 = Я. М. Букшнап. Непреодоленный рационализм. In: *Освальд Шпенглер и Закат Европы*. Москва: Берег, 73–95.
- Danilevski, Nikolai 2013. *Venemaa ja Euroopa*. Tartu: Ilmamaa.
- Finkel, Stuart 2005. Sociology and Revolution: Pitirim Sorokin and Russia's National Degeneration. *Russian History* 32(2): 155–169. <http://www.jstor.org/stable/24663287>
- Gumiljov, Lev 2018. *Etnogenees ja maa biosfäär*. Tartu: Ilmamaa.
- Käärrik, Henn 2017. Saateks. In: Sorokin, Pitirim. *Meie ajastu kriis*. Tartu: Ilmamaa, 317–342.
- Lewis, Richard D. 1999. *Kultuuride vahelised erinevused*. Tallinn: TEA
- Lotman, Juri; Uspenski, Boriss 2022a. Duaalsete mudelit e rollist vene kultuuri dünaamikas 18. sajandi lõpuni. In: Lotman, Juri; Uspenski, Boriss *Vene kultuuri semiootika*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 131–190.
- Lotman, Juri; Uspenski, Boriss 2022b. Kontseptsiooni "Moskva kui kolmas Rooma" vastukajad Peeter I ideoloogias. In: Lotman, Juri; Uspenski, Boriss. *Vene kultuuri semiootika*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 226–249.

- Schutz, Alfred 1973. *On Phenomenology and Social Relations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sorokin, Pitirim 2017. *Meie ajastu kriis*. Tartu: Ilmamaa.
- Spengler, Oswald 2012a. *Õhtumaa allakäik: I köide, kuju ja tegelikkus*. Tartu: Ilmamaa.
- Spengler, Oswald 2012b. *Õhtumaa allakäik: II köide, maailma-ajaloolised perspektiivid*. Tartu: Ilmamaa.
- Swer, Gregory Morgan 2019. *Longing, Dread and Care: Spengler's Account of the Existential Structure of Human Experience*. Journal of the British Society for Phenomenology
- Tolstoi, Leo 2014. *Mis on kunst?* Tartu: Ilmamaa.
- Torop, Peeter 2013. Historiosooftia ja kultuur. In: Danilevski, Nikolai. 2013. *Venemaa ja Euroopa*. Tartu: Ilmamaa, 669–683.
- Uspenski, Boriss 2013a [1996]. *Tsaar ja isehakanu: võimu usurpeerimine Venemaal kultuuriajaloolise probleemina*. In: Uspenski, Boriss. Vene kultuuri jõujooni. Tartu: Ilmamaa, 151–204.
- Uspenski, Boriss 2013b [1999]. *Vene intelligents kui vene kultuuri eriline fenomen*. In: Uspenski, Boriss. Vene kultuuri jõujooni. Tartu: Ilmamaa, 370–389.

Summary

Spengler's Prime Symbol in the Context of Russian Culture

The purpose of this paper is to study the cultural theory of the cultural theorist Oswald Spengler of German origin based on his work "The Decline of the West" and more closely one of the statements that the author makes about Russian culture and people. The work was first inspired by the nature of the cyclical approach to time. Cyclic approach to time is one way to find some kind of logic to the passage of time and through it also to what is happening around. The author of this paper has previously also written a seminar paper in which the cultural theory of Oswald Spengler was studied in comparison with the cultural theory of the Russian cultural theorist Lev Gumilyov. In the course of the work, the interest in the cyclic approach to time did not fade, but on the contrary, many different possibilities for further research appeared.

Oswald Spengler, aged 1880 to 1936, wrote "The Decline of the West" in two parts. The first volume was published in 1918 and the second in 1922. Both books quickly gained notoriety and caused many different reactions. The originality of his theory lies in the thesis of the morphological kinship of major cultures, which is explained in more detail on the following pages. Spengler had pessimistic predictions about the Western cultural space, and his ideas were not and still are not accepted by everyone. Despite this, his works are important in the landscape of cultural theory and have influenced various thinkers. However, how much his predictions are true is not the subject of this work. Instead, allegations concerning Russia have been taken into consideration. Namely, Oswald Spengler saw Russian culture as nascent and undeveloped, predicting the rise of Russian culture as a result of the degeneration of the Western cultural space.

Various points of view have been tried to be included in this work, and accordingly a sample has been prepared, which includes the aforementioned Lev Gumilyov, Yuri Lotman, Boris

Uspenski, Pitirim Sorokin, Nikolai Berdyaev, as well as Nikolai Danilevski, Leo Tolstoy and Richard D. Lewis of English origin. Danilevsky, Tolstoy and Lewis did not write about Spengler and his theory of culture, but their views add qualitative value in the opinion of the author of this work, and there will be more explanations about this in the following pages. Spengler's claims about Russian culture have been analyzed first by getting to know his theory more thoroughly, looking at what he has said about other cultures and why. In the other part of the thesis, the opinions of the Russians is introduced.

The focus of this thesis is on Spengler's claims, especially on his way of constructing the original symbol of culture. The aim of the work is to highlight Spengler's vision of Russian culture and compare it with the vision of the Russians themselves. The work method is analytical and comparative. All personal opinions of the author of this work are clearly marked. A table summarizing Spengler's statements and comparisons, where all major cultures analyzed by Spengler himself, could add value to the work. Various overview tables can be found in "The Decline of West" itself as well as in the works of Spengler's critics, but as far as the author of this work knows, none of them deals with all cultures at the same time.

The semiotic value of this work lies precisely in the way of approaching culture. The discussed cultural theories examine the basic mechanisms of the functioning of culture. In other words, they try to explain the meta-level of culture, that is, what culture is and how it works. What makes culture move and what directs the course of culture? Culture as an ordered mechanism is not merely an arbitrary sequence of events. The distinctiveness of different cultures is intuitively understandable, but what makes them unique? One possible answer to these questions can also be found in this work and the author of this work hopes that this work will contribute a little to its understanding.

LISA

Venemaa mainimised köide 1

Sõna “keskaeg”, mille 1667. aastal vermis professor Horn Leydenis, peab tänapäeval katma vormitut ja pidevalt paisuvat massiivi, mida puht negatiivselt pirab vaid see, mida mitte kuidagi ei saa kirjutada kummagi teise, enam-vähem korrastatud kompleksi arvele. Näideteks sobivad uuspärsia, araabia ja Vene ajaloo ebakindel käsitlemine ja hindamine (2012a: 46).

Venelase mõtteviisile on õhtumaise mõtlemise kategooriad niisama võõrad kui õhtumaisele hiina või kreeka omad. Tõeline ja jäägitu arusaamine antiiksetest algmõistetest on meile niisama võimatu kui vene ja india omadest, ning tänapäeva hiinlase või araablaste täiesti teistsuguse intellekti jaoks on filosoofial Baconist Kantini üksnes kurioosumi väärtus (2012a: 47).

Mõne nüüdisaegse mõtleja raamatut kätte võttes küsin ma endalt, mida ta üldse aimab maailmapoliitika tõsiasjadest, maailmalinnade, kapitalismi, riigi tuleviku, veneluse, teaduse suurtest probleemidest, tehnika suhetest tsivilisatsiooni lõpuga (2012a: 78).

Niipea kui ma olen selle kätte saanud, niipea kui ma pole enam paratamatu, piisab ühest aatomist, et mind puruks lüüa. Kuni sinnamaani ei saa minu vastu ükski inimlik jõud," ütles ta Vene sõjakäigu algul (2012a: 216).

Mis saaks olla võõram Egiptuse riigi meelelaadile - mida võib iseloomustada kui ülevat asjalikkust - kui suurte Saksi ja Frangi keisrite ning Staufenite poliitiline auahnus, kes igast riiklikust reaalsusest üle libisedes oma otsa leidsid? Mõne piiri tunnustamine olnuks neile sama-täenduslik nende valitsemisidee alavääristamisega. Siinkohal siseneb lõputu ruum kui algsümbol kogu oma

kirjeldamatu väega tegevpoliitilisse eluringi, ning Saksi dünastia esindajatele, või valitsejatele nagu Konrad II, Heinrich VI ja Friedrich II võib lisada ka normannid kui Venemaa, Gröönimaa, Inglismaa, Sitsiilia ja peaaegu ka Konstantinoopoli vallutajad, samuti suured paavstid Gregorius VII ja Innocentius III, kes kõik tahtsid oma nähtavat võimufääri üle kogu tookord tuntud maailma laiendada (2012a: 284).

Vene kunst on veel tänapäevalgi "stiilide vahel". Norrast Mandžuuriani levinud primitivsele, järsu kaheksanurkse telkkatusega puuehitisele tungivad teiselt poolt Doonaud peale bütsantsi, Kaukasuse tagant aga armeenia-pärsia motiivid. Võib küll tunda sugulust vene hinge ja maagilise hinge vahel, kuid veneluse algsümbol, *lõputu tasandik*, ei leia veel kindlat väljendust ei religioosses ega arhitektoonilises mõttes. Kiriku katus tõuseb maastikust künkakujulisena üsna vähe esile, ja selle lõpetavad telkkatuse tipud "kokošnikutega", mis peavad kõrgusse pürgimist varjama ja selle tühistama. Nad ei kerki üles nagu gooti tornid ega kata midagi kinni nagu mošee kuplid, vaid "istuvad" katusel, rõhutades sellega ehitise horisontaalsust, mis tahab, et teda käsitataks *üksnes väljastpoolt*. Kui sinod 1670. aasta paiku telkkatused keelas, kirjutades ette ortodokssed sibulkuplid, asetati suvalisel arvul raskeid kupleid katuse tasandil "istuvate" saledate silindrite otsa. See pole veel stil, aga see töötab stiili, mis ärkab alles koos tõelise vene religiooniga (2012a: 288).

Puhas basilika tõrjuti germaani Öhtumaale, kus faustilise sügavuspüüde energia selle hiljem toomkirikuks ümber kujundas; kuppelbasiilika levis Bütsantsist ja Armeenias Venemaale, kus teda aegamisi hakati taas tajuma välisehitisena, mille sümboolika raskuspunktiks on katuse kuju (2012a: 302).

Pärast seda, kui oli loomulikena eeldatud terve hulga püsivate ja selgesti määratletud kunstivaldkondade olemasolu, visandati iga üksiku valdkonna ajalugu niisama loomulikuks peetud skeemi "vana-aeg - keskaeg - uusaeg" järgi, kus järgnevalt polnud kohta ida-aasia ja india, Aksumi ja Saaba, Sassaniidide ja vene kunstil, ning neid käsitleti mittekohustusliku lisana või ei käsitletud üldse, ilma et sellise meetodi mõttetus kellelegi silma oleks torganud: olemasolev skeem tuli iga hinna eest tõsiasjadega täita (2012a: 315).

Keeletarvitusse sügenenud "mina" (ego habeo factum), samuti dunaamiline lauseehitus annavad täiel määral edasi sellest sätumusest tulenevat toimumisviisi, mis ei valitse oma suunaenergiaga mitte ainult kujutlust "maailm kui ajalugu", vaid meie ajalugu ennast. See "mina" tõuseb kõrgustesse gooti arhitektuuris – tornitipud ja tugipiilarid on "mina" –, ning seepärast pürgib ülespoole, kõrgemale kogu faustiline eetika, mis Aquino Thomasest kuni Kantini tähendab "mina" täiustamist, kõlbelist tööd "mina" kallal, "mina" õigeksmõistmist usu ja heade tegude läbi, austust ligimeses oleva "sina" ees omaenda "mina" ja tema õndsuse pärast, ning lõpuks seda ülimat: "mina" surematust.

Just seda tajub ja põlgab ehtne venelane isekusena. Vene tahtetu hing, mille algsümboliks on lõputu tasandik, püüab oma mina kaotades taanduda vendade-ilma, mis on horisontaalne, teenimisvalmis, *nimetu*. Iseendast lähtudes ligimesele mõelda, *ennast* ligimesearmastuse kaudu kõlbeliselt tõsta, enda pärast pattu kahetseda on talle Lääne isekuse märk, on patune, nagu on seda ka meie toomide taevasse-tungida-tahtmine Vene kirikute kuplitest valitsetud katuse- *tasandiku* kõrval. Tolstoi kangelane Nehliudov hoolitseb oma kõlbelise mina nagu oma küünte eest - just seepärast kuulub Tolstoi kokku Peeter Suure aegse pseudomorfoosiga;

Dostojevski Raskolnikov soovastu on üksnes keegi "meist". Tema süü on kõigi süü. Edevus ja kõrkus on juba ainuüksi omaenese patu millekski enda omaks pidamine. Millelgi sellisel rajaneb ka maagiline ettekujutus hingest. "Kui keegi minu juurde tuleb," ütleb Jeesus (Luuka 14, 26), "ja ei vihka oma isa ja ema, ja naist ja lapsi, ja vendi ja õdesid, ja veel pealegi oma hinge (*tên heautou psychên*), see ei voi mu Jünger olla." Selle tunde ajal nimetab ta end inimeselapseks. Ka õigeusklike *consensus* on ebaisiklik - needes "mina" kui pattu -, ja niisamuti ehtvenelik tõemõiste: tõde kui kutsutute nimetu üksmeel (2012a: 429).

Siin mõjutab ajaloolast ka geograafia hukatuslik eelarvamus (et mitte öelda: maakaardi sugestioon), mis oletab maailmajagu nimega Euroopa, mispeale ta tunneb kohustust tõmmata sellele *ideaalne* piir Aasia suhtes. Sõna "Euroopa" tuleks ajaloost maha kriipsutada. Pole olemas mingit "eurooplast" aialoolise tüübina. Sõge on rääkida hellenite puhul "Euroopa antiikajast" (nii et Homeros, Herakleitos, Pythagoras olid siis "asiaadid"?) ja nende "missioonist" Aasiat ja Euroopat kultuuriliselt lähendada. Need on sõnad, mis pärinevad maakaardi pealiskaudsest tõlgendamisest, ja millel puuduvad reaalsed vasted. Ainult sõna "Euroopa" koos tema mõju all

tekinud mõttekompleksiga sidus meie ajalooteadvuses Venemaa Õhtumaaga mitte millegagi põhjendatud tervikuks.

Raamatute abil kasvatatud lugejate kultuuri toimealal viis paljas abstraktsioon tohutute tegelike tagajärgedeni. Peeter Suure isiku kaudu moonutati sajanditeks ühe primitiivse rahvakeha ajaloolist suundumust - kuigi vaenulikkusega, mis kehastub Tolstois, Aksakovis ja Dostojevskis, lahutab vene vaist Euroopa vaga õigesti ja sügavalt "emakesest Venemaast".

Orient ja Oktsident on ehtsa ajaloolise sisuga mõisted; seevastu "Euroopa" on tühi sõnakõlks. Kõik antiigi suured saavutused tekkisid, ilma et nad oleksid arvestanud kontinentaalset piri Rooma ja Küprose, Bütsantsi ja Aleksandria vahel. Kõik see, mida nimetatakse "Euroopa kultuuriks", sundis Visla, Aadria mere ja Guadalquiviri vahemail. Ning kui eeldada, et Periklese-aegne Kreekamaa "asus Euroopas", siis tänapäeval ta enam seal ei ole (2012a: 602).

Darvinismi põhiidee on ehtsa venelase silmis nisama mõttetu nagu ehtsa araablase jaoks kujutlus Koperniku süsteemist (2012a: 603).

Mainimised köide 2

Mošeesstiil valitses Taga-Indiast kuni Põhja-Venemaani ning läänepoolse Aafrika ja Hispaaniani. Kuid kõik see kaob õhtumaiste stiilide ekspansioonijõu ees. On endastmõistetav, et stiiliajalugu ise jõuab täiusele ainult kodupinnal, kuid tema mõjutused ei tunne mingeid piire. Paika, kus oli seisnud Tenochtitlán, püstitasid hispaanlased barokkstiilis katedraali hispaania maalikunsti ja plastika meistriteostega; portugallased tegutsesid Ees-Indias (Hindustan), hilisbaroki itaalia ja prantsuse ehitusmeistrid kaugel Poolas ja Venemaal (2012b: 66).

Antiiktsivilisatsiooni idapoolseimana on see linn võlunud goote, ja tuhat aastat hiljem, araabia tsivilisatsiooni põhjapoolseimana, venelasi. Vene eelkultuuri juhatab sisse 1554. aastast pärinev vägev Vassili Blazennõi katedraal Moskvas, mille stiil on samamoodi "vahepealne" nagu kaks tuhat aastat varasemal Saalomoni templil Paabeli maailmalinna ja varase kristluse vahel (2012b: 119).

Kahtlemata ehtasid hansalinnad oma Põhja-Vene laoplatesidel gooti stilis ja hispaanlased Lõuna-Ameerikas barokkstilis, kuid on võimatu, et pisimgi lõik gooti *stiiliajaloost* oleks kulgenud väljaspool Lääne-Euroopat, ja niisama vähe oleksid võõra kultuuri inimesed suutnud edasi arendada või kas või ainult sisimas omakski võtta atika või inglise draamastiili, fuugakunsti, Lutheri või orfikute religiooni (2012b: 145).

Mis võiks idaeuroopa juutide kõneviisis olla maastikulis-tõuline joon (Rassezug der Landschaft), olles niisid olemas ka sis, kui venelased räägivad vene keelt, mis aga verehäälest, päritolust kõnelev tõuline joon (Rassezug des Blutes), seega ühine kõigile juutidele kõigi oma euroopa "emakeelte" rääkimisel, sõltumata nende maade põhirahvaste elualast? Kuidas on siin täpsemalt lood hääldusega, rõhkudega, sõnajärjekorraga (2012b: 166)?

Kreeka Väike-Aasias on rohkesti ladina haldustermineid, Peeter Suurest alates tungisid vene keelde vastavad saksa sõnad, araabia sõnu võib kohata Õhtumaa matemaatikas, keemias ja astronoomias (2012b: 198).

Seesama tähendus oli gooti ladina keelel kirikule, humanistide ladina keelel barokiaja õpetatusele, kirikuslaavi keelel Venemaal ja küllap ka sumeri keelel Babülonis (2012b: 207).

Vormi energia on niivõrd tugev, et haarab ja teisendab naaberrahvaidki - nii kuuluvad kartaagolased kui pooleldi antiikse stiiliga rahvas Rooma ja venelased kui pooleldi õhtumaine rahvas suurest Katariinast kuni tsaar Peetri kadumiseni meie ajalukku (2012b: 225).

Teine pseudomorfoos toimub praegu meie silme ees: see algas Peeter Esimese Venemaal. Vene bõlinade kangelaslood tipnesid 1000. aasta paiku valitsenud Kiievi vürsti Vladimir Sviatoslavitsi ja tema ümarlaua rüütlite ning rahvakangelase Ilja Murometsi kohta loodud eepilises tsükklis. Juba ainuüksi nende laulude kõrvutamisel sünkroonsete, kuningas Arturi või Ermanarichi või Nibelungide lugudega (viimased olid rahvasterändamise aegu olemas Hildebrandi ja Walthari lauludena) tuleb ilmsiks vene ja faustilise hinge tohutu erinevus. Vene "Merovingide aeg" algab tatarlaste valitsuse kukutamisega Ivan III poolt (1480) ning ulatub viimaste Rjurikute ja esimeste

Romanovite kaudu kuni Peeter Esimeseni (1689-1725). Sisuliselt vastab see perioodile Chlodovechi ajast (481-511) kuni Testry lahinguni (687), millega Karolingid sisuliselt võimule pääsesid. Ma soovitan igaühel lugeda Grégoire de Tours' frankide ajalugu (aastani 591) ning selle kõrvale vastavaid lõike vanamoeliselt Karamzinilt, ennekõike Ivan Julma, Boriss Godunovi ja Vassili Šuiski kohta. Sarnasus ei saaks olla rabavam. Suurte bojaarisuguvõsade ja patriarhide moskoviitlikule ajale, mil vanavene leer alaliselt võitles Lääne kultuuri sõprade vastu, järgneb koos Peterburi rajamisega (1703) pseudo-morfoos, mis surus primitivse vene hinge esmalt kõrgbaroki, siis valgustusaja, ning seejärel 19. sajandi võõrastesse vormidesse. Peter Esimesest sai veneluse õnnetus.

Kujutagem ette tema "kaasaeglast" Karl Suurt, kes võinuks kavakindlalt ja suure energiaga viia läbi selle, mida Karl Martell oma võiduga äsja takistanud oli: panna valitsema mauri-bütsantsi vaimu. Oli olemas võimalus käsitleda vene maailma kas Karolingide või Seleukiidide laadis, täpsemalt öeldes kas vanavene või "läänluse" kombel, ja Romanovid otsustasid viimase kasuks. Seleukiidid tahtsid näha enda ümber helleneid, mitte aramealasi.

Moskva primitiivne tsarism on ainuke vorm, mis veel praegugi venelastele sobib, kuid Peterburis moonutati see lääneeuroopa dünastiliseks vormiks. Tung *pühasse* lõunasse, Bütsantsi ja Jeruusalemma, mis sügaval koigis õigeusklikes hingedes kätkes, muudeti maailma-diplomaatias läände pööratud pilguks. 1812. aasta Moskva põlemisele, algrahva suurejoonelisele teole, milles kõneleb makabeilik viha kõige võõra ja võõrausulise vastu, järgnev Aleksandri saabumine Pariisi, Püha Liit ja koht Lääne suurriikide "Euroopa kontserdis". Rahvas, kelle pärisosaks oli veel terveid põlvkondi ajalootult elada, suruti kunstlikku ajalukku, mille vaimu algupärane venelus ei suutnud üldse mõista. Toodi sisse hilisaja kunstid ja teadused, valgustus, sotsiaaleetika, maailmalinlik materialism, kuigi sel eelajal oli religion ainuke keel, milles ennast ja maailma käsitati. Alles linnadeta maale, kus elutses ürgalne talupoegkond, asutasid ennast võõramoelised linnad nagu haavandid elavas ihus, põhjani võltsid ja ebaloomulikud. "

"Peterburi on kõige abstraktsem ja kunstlikum linn, mis olemas," märgib Dostojevski. Ehkki ta oli seal sündinud, oli tal tunne, nagu võiks see ühel hommikul koos soouduga haihtuda. Samamoodi, kummituslikult ja ebausutavalt, laiusid aramealaste talupoeglikul maal toretsevad hellenistlikud linnad. Nii nägi Jeesus neid oma Galileas. Nii pidi tundma Peetrus, nähes keiserlikku Roomat.

Sestpeale tajus ehtne venelus koike, mis ümberringi kujunes, mürgise ja valelikuna. Ta hakkas suhtuma Euroopasse tõeliselt apokalüptilise vihaga, ning "Euroopaks" oli kõik see, mis polnud venelik, ka Rooma ja Ateena - samamoodi, nagu omal ajal olid maagilise inimese silmis vana Egiptus ja Babülon olnud antiiksed, paganlikud, kuratlikud. "Venelike vaistude vabanemise esimeseks tingimuseks on: kogu südamest ja hingest Peterburit vihata," kirjutab Aksakov 1863. aastal Dostojevskile. Moskva on püha, Peterburi on saatan; levinud rahvamuistendis ilmub Peeter Esimene antikristusena. Sedasama hüüavad kõik aramea pseudomorfoosi ilmutusraamatud alates Makabeide ajal kirja pandud Taanieli ja Enoki omadest kuni Johannese ilmutusraamatuni, Baaruk ja Esra neljas raamat pärast Jeruusalemma hävitamist - antikristus Antiochose vastu, Rooma (selle Paabeli hoora) vastu, lääne linnade vaimu ja toretsemise vastu, kogu antiikkultuuri vastu. Kõik, mida viimane on loonud, on vale ja ebapuhas: hellitatud seltskond, intellektuaalne kunst, ühiskonnaklassid, võõras riik oma tsiviliseeritud diplomaatia, õigusemõistmise ja valitsemisega.

Pole suuremaid vastandeid kui vene ja õhtumaine, judeo-kristlik ja hilisantiikne nihilism: ühel pool viha kõige võõra vastu, mis mürgitab veel sündimata kultuuri maa rüpes, ja teisel pool vastikus omaenese kultuuri vastu, mille kõrgusest ollakse küllastunud. Ajaloo alguses seisavad sügavaim religioosne maailmatunne, ootamatu valgustus, hirmuvärin tulevase virgeoleku ees, metafüüsiline igatsus ja unistamine; ajaloo lõpus asub valuni kasvanud vaimne selgus. Pseudomorfoosis nad segunevad. "Tänaval ja turuplatsil vaidlevad nad kõik nüüd usu üle," kirjutab Dostojevski. Seda võinuks öelda ka Jerusalemma ja Edessa kohta.

Need noored venelased enne aastat 1914 - räpased, näost kaamed, erutatud, nurkades norutamas ja alatasa metafüüsikaga tegelemas, vaatamas kõigele usu silmadega, isegi kui jutt paistis käivat valimisõigusest, keemiast või naisõiguslusest - on samasugused nagu hellenistlike suurlinnade juudid ja algkristlased, keda roomlane nii suure pilke, vastikuse ja salajase hirmuga silmitses. Tsaari-Venemaal polnud kodanlust, polnud õigupoolest üldse seisusi, vaid üksnes talupojad ja "härrad" nagu frankide riigis. "Kõrgem seltskond oli omaette maailm, lääneliku kultuuri produkt, midagi võõrast ja patust. Polnud olemas vene linna. Moskva oli kindlustatud tsaariloss (Kreml), mille ümber laius hiiglaslik turg. Näiline linn, mis sisse trügib ja laiutab nagu kõik muugi emakese Venemaa pinnal, on olemas õukonna, valitsejate, kaupmeeste tarbeks; aga see, mis neis tegelikult elab, on ühelt pool kehastunud kirjandus, "intelligents" oma külge loetud probleemide ja konfliktidega, ning teiselt poolt, sügavikus, juurtetuks jäänud talupojad koos kogu selle metafüüsilise kurbuse, hirmu ja viletsusega, mida koos nendega elas läbi Dostojevski, pideva

koduigatsusega avara maa järele ja kibeda vihaga raugaliku kivimaailma vastu, kuhu antikristus nad meelitanud oli. Moskval polnud omaenese hinge. Kõrgem seltskond kandis lääne vaimu ja rahvas kandis kaasas maa hinge. Nende maailmade vahel polnud vastastikust arusaamist, läbikäimist, ligimesearmastust.

Kui tahetakse käsitada pseudomorfoosi kumbagi suurt ohvrit ja eestkõnelejat, siis Dostojevski oli talupoeg, Tolstoi maailmalinlik seltskonnainimene. Üks ei suutnud sisimas kunagi maast vabaneda, teine ei leidnud seda kunagi - kogu meeleehtlikust pingutusest hoolimata.

Tolstoi on mineviku, Dostojevski tuleviku Venemaa. Tolstoi on sisimas Lääne külies kinni. Ta on petrinismi suur eestkõneleja ka seda eitades. See on alati läänelik eitus (oli ju giljotiingi Versailles' õiguspärane looming). Tolstoi tunneb viha Euroopa vastu, mille kütkest ta ise vabaneda ei suuda. Ta vihkab seda eneses, ta vihkab ennast. Sellega saab ta bolševismi isaks. Tema postuumselt ilmunud pihtimuslik draamatekst "Ja pimeduses paistab valgus" toob esile kogu sedalaadi vaimsuse (ning ühtlasi "tema", tolstoiliku 1917. aasta revolutsiooni) jõuetuse. Dostojevski seda viha ei tunne. Ta embab kõike siin maa peal niisama kirgliku armastusega. "Mul on kaks isamaad, Venemaa ja Euroopa." Tema jaoks pole kumbki, ei petrinism ega revolutsioon, enam aktuaalne. Tema, dostojevskiliku tuleviku seisukohast vaatab ta neist üle otsekui kauguste tagant. Ta hing on apokalüptiline, igatsev, ahastav, kuid selles tulevikus kindel. "Ma sõidan Euroopasse," ütleb Ivan Karamazov vend Aljošale, "teades, et sõidan ainult surnuaiale, kuid kõige kallimale surnuaiale, nagu ma samuti tean. Sinna on maetud kallid surnud, iga kivi nende kohal räägib nii kuumast möödunud elust, nii kirglikust usust sooritatud tegudesse, oma tõesse, oma võitluse ja äratundmistesse, et ma tean juba ette - ma langen maha, suudlen neid kive ja nutan nende kohal." Tolstoi on läbinisti suur arukus, "valgustatud» ja "sotsiaalse meelega". Kõik, mida ta enda ümber näeb, võtab hilise, maailmalinliku ja lääneliku probleemi kuju. Dostojevski ei tea üldse, mis on probleemid.

Tolstoi on euroopaliku tsivilisatsiooni nähtus. Ta seisab Peter Esimese ja bolševismi vahepeal. Ükski neist kolmest ei osanud näha Venemaad. Seda, mille vastu nad võitlesid, tunnustasid nad oma võitluse vormiga ise uuesti. See polnud ilmutuslik, vaid vaimne vastuseis. Tolstoi viha omandi vastu on majandusteoreetilist, tema viha ühiskonna vastu sotsiaaleetilist laadi; tema viha riigi vast on poliitiline teooria. Siit tema märkimisväärne mõju Läänele. Mingil viisil kuulub ta Marxi, Ibseni ja Zola juurde. Tema teosed pole evangeeliumide laadis, vaid hiline vaimne kirjandus.

Dostojevski ei kuulu kokku õieti kellegagi või kui, sis algkristlike apostlitega. Tema teos "Sortsid" pidas vene intelligentsi tagurlikuks. Kuid Dostojevski ei näe sin üldse mingit konflikti. Tema jaoks pole konservatiivsel ja revolutsioonilisel mingit vahet: mõlemad on läänelikud. Niisugune hing vaatab kõigest sotsiaalsest üle ja mööda. Selle ilma asjad paistavad talle nii tühised, et ta ei omista nende parandamisele mingit tähendust. Ükski tõeline religioon ei taha tõsiasjade maailma parandada. Dostojevski (nagu iga algu-parane venelane) isegi ei märka seda: ta elab ühes teises, metafüüsilises maailmas, mis jääb esimesest väljapoole. Mis on hingeipiinal tegemist kommunismiga? Sotsiaalprobleemideni madaldunud religioon on lakanud olemast usk. Tegelikkus, milles elab Dostojevski, on tema jaoks vahetult olemasolev religioosne looming. Tema Aljošast ei saa aru ükski kirjanduskriitik, ka venelane mitte; Kristuse elu, millest ta ikka tahtis kirjutada, oleks saanud tema sule all ehtsaks evangeeliumiks, nagu algkristluse evangeeliumid, mis jäävad väljapoole kõiki antiikseid ja juudi kirjandusvorme. Tolstoi aga on lääneliku romaani meister - selles mõttes ületab "Anna Karenina" kõiki teisi -, samamoodi nagu ta on seltskonnainimene ka oma talupojasärgis.

Siin puutuvad kokku algus ja lõpp. Dostojevski on pühak, Tolstoi ainult revolutsionäär. Just temast, Peetri tõelisest järgijast, lähtub bolševism: see pole petrinismi vastand, vaid viimne konsekvents, äärmine alandus, mida sotsiaalne element laseb osaks saada metafüüsilisele, ja just seetõttu üksnes pseudomorfoos uuel kujul. Kui antikristuse esimeseks teoks oli Peterburi rajamine, siis tema teiseks teoks kujunes see, et ühiskond, mille see linn oli loonud, enese ise hävitas - nii peaks talupoeg seda sisimas tajuma. Sest bolševikud pole rahvas, ka mitte osa temast. Nad on "ühiskonna" põhjakiht, võõrad; nad on läänelikud nagu ühiskond isegi, kuid Viimane ei tunnista neid, ja seepärast täidab neid madalate viha. See kõik - sotsiaalpoliitika, progress, intelligents, kogu see vene kirjandus, mis esmalt romantiliselt ja seejärel majanduspoliitiliselt vabadustest ja reformidest unistab - on suurlinlik ja tsiviliseeritud. Ning kõik selle "lugejad" kuuluvad ühiskonda. Ehtne venelane on Dostojevski jünger, kuigi ta Dostojevskit ei loe, kuigi *ja kuna* ta üldse lugeda ei oska. Ta ise on raasuke Dostojevskit. Kui bolševikud, kes näevad Kristuses omataolist, sotsiaalset revolutsionääri, poleks vaimselt nii piiratud, siis oleksid nad Dostojevskis ära tundnud oma tõelise vaenlase. Sellele revolutsioonile ei andnud hoogu viha intelligentsi vastu. Siin oli tegev rahvas, kes ilma vihata, ajendatuna üksnes tervenemise tungist, hävitas lääneliku maailma tema enda kõntsa abil, ja kes kõntsa enese sellele maailmale järele saadab; linnatu rahvas, kes igatseb omaenese eluvormi ja religiooni ja tulevase ajaloo järele. Tolstoi kristlus oli arusaamatus. Tema

rääkis Kristusest ja pidas silmas Marxi. Järgmine aastatuhat kuulub Dostojevski kristlusele (2012b: 254-260).

Vaevalt enam juutlusse kuuluv ja täidetud sama võimsa vihaga Jeruusalemma vaimu vastu, nagu tunnevad ürgvenelased Peterburi vaimu suhtes, jutlustab ta maailma lõppu ja barnaša, Inimesepoja lähenemist, *kes pole enam juutidele töötatud rahvuslik messias, vaid maailma-tulekahju tooja* (2012b: 283).

Taas jõuame erinevuseni Tolstoi ja Dostojevski vahel. Linlane ja läänlane Tolstoi nägi Jeesuses ainult sotsiaaleetikut, ning samamoodi nagu kogu tsiviliseeritud Lääs, mis oskab ainult jagada, mitte loobuda, madaldas ta algkristluse sotsiaalrevolutsioonilise liikumise tasemele, ja seda metafüüsilise jõu puudumise tõttu. Dostojevski, kes oli vaene, aga mõnel hetkel peaaegu pühak, ei mõelnud kunagi sotsiaalsetele reformidele - mis abi oleks hingel sellest, kui omand ära kaotada (2012b: 288)?

Uuri ja peaks teadvustama tõsiasja, et maagiline kristlus - nimelt läänekiriku oma - on kahel korral saanud primitive vagaduse väljendusvahendiks ja seeläbi ise primitiivseks religiooniks, nimelt aastail 500-900 keldi-germaani Öhtumaal ja veel praegugi Venemaal (2012b: 362).

Vene 1551. aasta sinodi (Стоглавый Собор) otsused annavad tunnistust kõige primitiivsemat laadi usklikkusest. Habeme mahalõikamine ja risti valesti kohtlemine tähendavad siin surmapattu. Need solvavad deemoneid. 1667. aasta "antikristuse sinod" viis raskolnikute sektide eraldumiseni, sest edaspidi tuli risti ette lüüa kolme, mitte kahe sõrmega, ning Jeesuse nime tuli hakata välja ütleva pisut teistmoodi kui seni, mistõttu rangete usklike meelest läks kaotsi selle võluvahendi võim demonite üle. Kuid need hirmu mõjul kujunenud nähtused ei ammenda kogupilti ja pole ka selle kõige ilmekam osa. Miks ei ole Merovingide-aegse metafüüsika toimevallas jälgegi tollest tulisest kirest ja igatsusest lõpu järele, mis täidavad apokalüptika maagilist eelaega ja sellega nii sarnast vene püha sinodi ajastut (1721-1917)? Mis pani kõik raskolnikute märtrisektid Peeter Suure ajast alates abielust ja varandusest loobuma, palverännakule minema ja ennast vigastama, niimoodi jõudes askeesi kõige kohutavama vormini, ja mis ajas 17. sajandil tuhandeid usuhulle ennast vabatahtlikult ära põletama?

Hlõstide õpetus "vene Kristustest", keda tolle ajani loetakse kokku seitse, duhhobortsõ oma eluraamatuga, mida nad kasutavad piiblina ja milles olevat Jeesuse suuliselt pärandatud psalmid, skopetsid oma jubedate enesevigastamise käskudega, kõik see, milleta pole võimalik aru saada Tolstoist, nihilismist ja poliitilistest revolutsioonidest - miks paistab frankide aeg sellega võrreldes nii ilmetu ja pealiskaudsena? Kas tõesti on religioosset geeniusi ainult aramealastel ja venelastel, ja mida on meil oodata tulevaselt Venemaalt nüüd, otsustaval aastasajal, mil on tehtud lõpp takistusele, mille moodustas õpetatud õigeusk (2012b: 362-364)?

Teisiti on see ainult faustilise inimese korral ja nendega, kes viibivad tänapäeval faustilise tsivilisatsiooni vaimses lummuses, nagu jaapanlased, juudid ja venelased. Juba see, et meie maailmapildil on dünaamiline sättumus, eeldab töö-hüpoteesi moistet (2012b: 395).

Osa idajuute sarnaneb kehalises mõttes Kaukaasia kristlike elanikega, teine osa lõunavene tatarlastega, suur osa läänejuute Põhja-Aafrika mauridega (2012b: 420).

(Jutt käib eetilisest dualismist ehk hea ja kurja võitlusest) Midagi sellist võivad tunda venelased, kuid selleks pole võimeline ei antiikaegne ega faustiline inimene (2012b: 426).

Hetkel, mil Euroopa-Amerika maailmalinnade tsiviliseeritud meetodid täisküpsuseni jõuavad, on juutluse saatus vähemalt selles maailmas (venelaste maailm on probleemiks omaette) täide läinud (2012b: 427-428).

Meresangar on alati ka mereröövel; iga sõda käib ka omandi, ennekõike maaomandi pärast; vaid üks samm, ning rüütel saab röövrüütliks, seikleja vallutajaks ja kuningaks nagu normann Rjurik Venemaal ja nii mõnigi etruskist voi ahhailasest piraat Homerose ajal (2012b: 455).

Karolingide ajal ja "mir"-süsteemi rakendavas Vene tsaaririgis oli vabاتمehi ja sulaseid, kes põldu harisid, kuid polnud talupoegi (2012b: 461).

Sellest hoolimata on algrahvad läbinisti liikumas - mistõttu nad paistavad rutakale vaatlejale täiesti vormituna; fellah-rahvad seevastu on kindlakujulised objektid, mida väljastpoolt tulev liikumine

mõttetult ja juhuslike tõugete kaupa tabab. Esimene juhtum hõlmab "staatust", mis oli näiteks Mükkeenel, Thinise-aegsel Egiptusel, Hiina Shangi dünastial kuni selle ümberasumiseni Yini (14. saj. e.Kr.), Charlemagne'i Prantsusmaal, Eurichi läänegooti riigil ja Peetri Venemaal - mis on sageli vägagi teovõimsad riigivormid, kuid veel ilma sümboolsusega, ilma paratamatusega. Fellah-rahvaste juhtumit esindavad Rooma, Hiina ja teised impeeriumid, mille vormil pole enam mingit väljendusrikast sisu (2012b: 477).

Seda viimast esindasid varasem polis ning Inglise ja Sitsiilia normanni rigid, kuid ka 1791. aasta põhiseaduse Prantsusmaa ja Nõukogude Venemaa (2012b: 488).

See kabinetipolitika oli ise saanud suureks kunstiks, artistlikuks naudinguks neile, kes sellega tegelesid, imepärane oma peenuses ja elegantsis, õukondlik, rafineeritud, avaldades kummalist kaugmõju sinna, kus nüüd juba Venemaa, Põhja-Ameerika kolooniad ja isegi India riigid valmistuvad selleks, et maakera sootuks teistes punktides üksnes oma kaalu jõul ja üllatavate kombinatsioonidega, mõju avaldada (2012b: 517).

Neis sõdades kogu maailma päranduse pärast pannakse välja terved kontinendid, India, Hiina, Lõuna-Aafrika, Venemaa, mobiliseeritakse islam, mängitakse üksteise vastu välia uued tehnikad ja taktikad (2012b: 567).

Me oleme mõne vähese aasta jooksul õppinud mitte enam märkama sündmusi, mis enne sõda oleksid maailma tarretama pannud. Kes mõtleb praegu tõsiselt inim-miljonitele, kes Venemaal otsa leiavad (2012b: 568)?

Germaani maailma jaoks ärkavad üles Alarichi ja Theoderichi vaimud, millest annab esimest aimu selline nähtus nagu Cecil Rhodes; ja vene eelaja võõra-verelised timukad Tsingis-khaanist Trotskini, kelle vahele jääb Peeter Suure episood, pole kuigi erinevad nii mõnestki Ladina-Ameerika vabariikide valitseja-pretendendist, kelle eravõitlused on seal ammugi välja vahetanud hispaania baroki vormiküllase aja (2012b: 575).

Kogu selliste isikute olemuse raskuspunkt jääb väljapoole majandust ja poliitikat ning kõiki teisi "selle ilma" tõsiasju. Seda õpetab nii Jeesuse kui ka Püha Bernard' ajajärk, nii tänapäeva veneluse põhitunne kui ka mõne Diogenese või Kanti eluviis (2012b: 620).

Siis muutuvad aadlikud röövrüütliteks; ilmuvad kuulsad vürstid, ministrid, rahvamehed ja revolutsioonikangelased, kelle innukus ammendub laisas mugavlemises ja rikkuse kogumises - selles suhtes on vähe erinevust Versailles' ja jakobiinide klubi, ettevõtjate ja töölisjuhtide, Vene kuberneride ja bolševike vahel - ning küpses demokraatias on "tõusikute" politika identne mitte ainult äriga, vaid ka suurlinna kõige räpasemate tehingutega (2012b: 624).

Märkmete all:

Mõõtnatut erinevust faustilise ja vene hinge vahel reedab mõnede sõnade kõla. Vene sõna taeva jaoks on небо, mille n-häälik laseb aimata eitust. Õhtumaa inimene vaatab üles, venelane kaugusesse, silmapiiri poole. Seega võib kummagi sügavustungi iseloomustada nii, et ühte valdab kirk lõputus ruumis igas suunas edasi tungida, teist soov enesest vabaneda, kuni inimeses asuv "miski" on lõputu tasandikuga üheks saanud. Just nii mõistab venelane sõnu "inimene" ja "vend": ta näeb ka inimest tasandikuna. Mida arvata mõttest, et venelane on astronoom? Ta ei näegi tähti; ta näeb ainult silmapiiri. Kõrguva võlvi asemel näeb ta laskuvat kaart, seda, mis kusagil kaugel tasandikuga silmapiiri moodustab. Koperniku süsteem on talle hingeliselt midagi naeruväärset, olgu see matemaatiliselt mis tahes.

Schicksal kõlab nagu fanfaar, судьба nõtkub ja niverdub. Selle madala taeva all pole mingit "mina". *Kõik on kõiges süüdi*, "miski" on süüdi „milleski" selle lõputul avaral tasandikul - niisugune on kõigi Dostojevski teoste metafüüsiline põhitunne. Seepärast peab Ivan Karamazov end mõrtsukaks nimetama, ehkki mõrva saatis korda keegi teine. Kurjategija on *õnnetu inimene* - see on faustilise isikliku vastutuse kõige täielikum eitamine. Vene müstikas pole midagi sellest ülespoole hõljuvast innukusest, mis on omane gootikale, Rembrandtile, Beethovenile, ja mis võib kasvada kuni taevast ründava hõiskamiseni. Venelase Jumal pole see asuurne sügavik seal ülalpool. Vene müstiline armastus on tasandikuarmastus, armastus sedasama survet taluvate vendade vastu, ikka maadligi; armastus vaeste pinatud loomade vastu, kes maa peal käivad, taimede vastu - mitte kunagi lindude, pilvede ja tähtede vastu. Vene воля, 'tahe', tähendab eelkõige

mitte-kohustatud-olemist, vaba-olemist - mitte millegi *jaoks*, vaid *millestki*, ennekõike isikliku teo kohustusest. Tahtevabadus näib seisundina, kus ükski teine "*miski*" ei käsi ja seega võib elada oma tujusid mööda. *Geist, esprit, spirit* on ⚡, vene *дух* on Ё . Milline kristlus küll tekib ükskord sellest maailmatundest (2012b: 690-691)?

Kergus, millega bolševism hävitas Venemaal Peetri-aegsed nn. neli seisust (aadlikud, kaupmehed, väikekodanlased, talupojad) tõestab, et need olid vaid jäljendus ja halduslik praktika, kuid ilma igasuguse sümboolsuseta - viimane ei lase end vägisi lämmatada. Need vastasid välistele auastme ja omandi erinevustele läänegootide ja frankide riigis ning Mükeene ajal (nagu nood kumavad läbi "Iliase" vanimatest osadest). Ehtne venepärane aadel ja preesterkond võivad välia kuiuneda alles tulevikus (2012b: 693).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maarja Kroon,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Spengleri algsümbolist Vene kultuuri kontekstis“, mille juhendaja on Silvi Salupere, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

autori allkiri

04.06.2024